
Барыс Пятровіч

...самы страшны страх –
той, што мы прыдумалі...

Засада, або Лавіся, рыбка, вялікая

Аповесць

Усе апісанья надзеі – выдумка галоўнага героя...

Кожны раз Андрэй разумеў, што гэта быў сон, толькі калі прачынаўся. Сон гэты не даваў яму спакою ўжо некалькі месяцаў. Ён думаў, што ёсць у ім нешта сімвалічнае, калі ён паўтараецца, але дагэтуль не разгадаў – што? Ад пачатку ў сне ўсё было надта рэалістычным ды праўдзівым. Як у жыцці.

Звычайная ранняя зімовая ноч – усе фарбы на месцы. Бэзавае неба без зорак. Гарадская плошча са знаёмымі чорнымі будынкамі вакол. Прастакутнікі жоўтых вокан. Стаптаны, але белы, снег пад нагамі. Маўклівы шэры збой некалькіх тысячаў людзей, якія стаяць цесна, амаль без

рухаў. Нібыта чагосьці чакаюць. Цішыня праразаецца гудкамі машынаў, што праязджаюць міма і вітаюць людзей на плошчы. І тады сёй-той паварочвае галаву ў бок гуку і паказвае Андрэю свой чырвоны ад марозу твар. І ён бачыць трывогу ў ім.

Недзе далёка, злева ад плошчы, пачынае пашырацца і нарастаць гул. Нібыта незадаволена грукоча працяглы летні гром, які паступова рухаецца сюды. Гром зімою – не можа такога быць... Але грукат набліжаецца і паглынае сабою ўсе астатнія гарадскія шумы. Андрэю і ў сне не верыцца, што гэта магчыма. Ён шчыкае сябе, як раяць рабіць, каб праверыць, ці не сон гэта. І кожны раз адчувае боль – сапраўдны боль. Пацірае ўшчыкнутае месца і тады канчаткова ўпэўніваецца, што гэта не сон.

Гул звычайны, машынны, спрабуе супакоіць ён сябе. Пэўна, так думаюць і іншыя. Таму не адразу становіцца зразумелым, што гул гэты страшны, што ён абячае бяду. Быццам з нейкае гары коціцца да плошчы цяжкі вялізны шар і грукоча на выбоінах, ці хваля цунамі ідзе, змянаючы на сваім шляху дамы. Людзі міжволі прыслухоўваюцца да гулу. Аднак стаяць, не разыходзяцца. Усе чагосьці чакаюць, паглядваючы наперад, дзе віднеецца помнік з трыбунаю. Хоць ведаюць – мажлівых выступоўцаў даўно арыштавалі. А новых сярод іх не знаходзіцца.

Гул магутнее, навісае над плошчай, забірае ў сябе ўсе іншыя гукі і робіцца жахлівым. Маторы равуць недзе далёка так рашуча і злосна, што пачынае здавацца, быццам яны зусім блізка. Людзі азіраюцца, варочаюць галовамі, шукаюць нейкага паразумення ў тварах тых, што побач. Вочы іхнія між тым робяцца ўсё большымі, і галовы ніжэй ды ніжэй уціскаюцца ў плечы. Нібыта над імі стаіць нехта замахнуўшыся, і вось-вось пасыплюцца, упадуць на іхнія спіны ўдары...

Але ніхто не разыходзіцца.

Чаму яны выйшлі ў гэты позні вечар на плошчу? Чаго хочучь тым дамагчыся? Што паказаць? Навошта ўвогуле сабраліся?..

Тое было невытлумачальным, але тлумачэння не патрабавала. Іх у чарговы раз падманулі. Колькі гэта будзе працягвацца? Досьць... Так думаў кожны, хто прыйшоў сюды. Незалежна ад узросту. Ніхто не верыў, што сваёй прысутнасцю тут можа нешта змяніць. Але кожны спадзяваўся, што ён у гэты вечар, на гэтай плошчы не будзе лішнім, бо не адзіным.

І вось гул вырваўся з-за дамоў і выляцеў на плошчу.

“Танкі!” – закрычалі разам тысячы галасоў і на момант, на імгненне, перакрылі сабой лязгат гусеніцаў. А танкі, выбягаючы на плошчу, уключылі фары і раз’ехаліся. Утварылі роўную натоўпу шарэнгу і адразу, не спыняючы хаду, магутным прасам, сталёвым лязом, мякка ўвайшлі ў людзей, увайшлі так лёгка і проста, быццам нікога перад імі не было...

Крык зліўся з гулам... Дзе быў у гэты момант Андрэй – ён не ведаў. Але недзе збоку, бо назіраў за тым, як танкі прасавалі плошчу, распырскваючы кроў і снег, які на вачах рабіўся чырвоным марозівам. Неймаверны грукат, мітуслівыя слупы жоўта-белага балючага святла, распачныя крыкі ды стогны людзей... Канец свету!.. І тут адзін танк знайшоў Андрэя – коціць, грукоча, і яму ўжо няма куды падзецца. Чорная крываваая гусеніца навісае над ім... А-а-а-а! – крычыць Андрэй і ў гэтае імгненне прачынаецца...

Раніца

Усё, што можна было прамовіць, – прамоўленае, і рука паціснула руку, і вочы бліснулі застылай слязою...

На парозе Кастусь азірнуўся і ўгледзеўся ў Андрэя так, быццам развітваўся назаўсёды. Такое ўсясветнае самоты Андрэй яшчэ не бачыў. Ніколі. Глыбокай, нібыта тысячы кіламетраў ужо раздзялялі іх, хоць Кастусь стаяў побач.

Так, яны і сапраўды развіталіся без надзеі ўбачыцца зноў. Кастусь зараз сядзе ў прамерзлы першы ранішні аўтобус, выйдзе ля вакзала, ускочыць у цягнік, які ўжо яго чакае, і з'едзе адсюль далёка і... надоўга, да лепшых часоў. Так зрабілі ўжо многія да яго. І нічога дзіўнага тут няма. Ну не прыстасаваная і не прызначаная гэтая краіна для людзей неабыякавых, для людзей, што, як і тутэйшыя птушкі, не могуць жыць у няволі.

“А раптам ён не здолее сёння з'ехаць, спозніцца, застанецца?” – падумаў Андрэй.

– Можа, і не варта табе спяшацца... – Андрэй пакідаў сабе надзею, – можа, яшчэ ўсё абыдзецца... Можа, перачакаеш у мяне? Не першы ж раз... – сказаў і патануў у Кастусёвых вачах, яшчэ глыбейшых, чым смутак расстання.

– Жартуеш... Ты ж ведаеш... Мяне шукаюць цяпер па ўсім горадзе. І да цябе першага прыйдуць...

– А раптам – не...

– У любым выпадку рызыкаваць не варта. Дзякуй і за гэтую ноч!

Кастусь казаў, і бачна было, што і яму не вельмі хочацца цяпер ісці ў шэрую невядомасць, ён з радасцю застаўся б тут, але... Ён ужо сабе не належыць – паляванне пачалося...

– Ты мне не тэлефануй. Тэлефоны праслухоўваюцца, выклікі фіксуюцца... Зрэшты, я гэтага кішэннага шпіёна, – Кастусь паглядзеў на свой старэнькі сотавік, – выкіну ў першую ж сметніцу, бо па ім маё перасоўванне лёгка адсачыць. Нават па адключаным.

– І ўсё ж... А раптам... Раптам табе давядзецца вярнуцца. Увечары...

– Не... Толькі не да цябе. Дзіўна, што іх дагэтуль няма...

– Патэлефануй хоць з аўтамата, – Андрэй разумеў, што хапаецца за саломіну, і тым не менш працягнуў, – пачакай... Значыць, трэба вяртацца да старых метадаў перасцярогі. Правераных часам. Вазон на вакне... Адкінутая штора... Давай дамовімся пра нейкі знак... Што можна спакойна зайсці да мяне і займець надзейны схоў, – ён казаў і сам не верыў гэтаму. Але яму трэба была хвілінная затрымка, каб вынырнуць на паверхню, каб хапануць паветра, каб хоць на імгненне пазбыцца адчування непазбежнасці і незваротнасці таго, што адбываецца. Яны з Кастусём не раз размаўлялі пра магчымы ад'езд адсюль. І заўсёды сыходзіліся на думцы, што гэта будзе самы крайні выпадак, што без пагрозы жыццю ніхто ніколі не адважыцца на гэта.

Цяпер, падобна, быў такі выпадак. Для Кастуса. Ён слухаў, не сыходзіў, не прасіў супыніцца. Відаць, і яго нешта трымала – нешта тое, што ўсведамляецца толькі потым, але ажывае ў кожнага пры развітанні.

Па вачах Кастуса Андрэй убачыў, што шляху назад ужо і сапраўды няма. Ловы пачаліся, а таму апошняя квалая нітчка надзеі абрывалася... І тады ён дадаў:

– Паглядзі наколькі штора на вакне адсунутая: напалову. Мы самі наўмысна чапаць яе не будзем. І вазон стаіць якраз пасярод падваконня.

З таго боку вуліцы гэта добра відаць. Калі нешта будзе зрушана, значыць, заходзіць нельга.

– Дзякуй... – Кастусь горка пасміхнуўся. – Але думаю, нам не спатрэбіцца гэтая гульня ў шпіёнаў. У Штырліца... Не той час. Ну, бывай...

Дзверы коротка рышнулі – Кастусь пайшоў. Андрэй прашаптаў услед: “Бывай...”

Каля прыадчыненых дзвярэй, з якіх па нагах цягнула холадам, ён прастаяў яшчэ з хвіліну, бо не мог скрануцца з месца.

*

На працу Андрэю да адзінаццатай. Такі склаўся распарадак. Ён зірнуў на гадзіннік – на ім было шэсць раніцы – і вырашыў крыху падрамаць. Ноч была бяссоннай.

Але заснуць не змог. Расстанне стаяла ў ягоных вачах. І ён ляжаў гледзячы ў цёмную столь.

Яму падалося, прайшло хвілінаў дзесяць, не больш, як загрымеў на ўсю пустэчу вітальні званок. “Вырашыў вярнуцца?.. Ну і добра”, – супакоена падумаў ён, падняўся і механічна, не зазіраючы ў “вочка”, адчыніў дзверы.

– Рукі за галаву, тварам да сцяны! – прагрымеў грозны рык, Андрэй не паспеў нічога зразумець, як нехта ў чорным балюча крутануў ягоную руку за спіну і ткнуў носам у шпалеры. Па тупаце ног Андрэй зразумеў, што гэты нехта быў не адзін.

– Хто яшчэ ёсць у кватэры? – спытаў той жа голас.

– Я не разумею, што адбы... – пачаў казаць Андрэй, паварочваючыся на голас.

– Не абарочвацца, нах...! Стаяць смірна, нах...! – абарваў яго той жа начальніцкі крык. – Адказваць: ты дома адзін, нах...?

– Не. У спальні жонка, у дзіцячым пакоі дачка.

– І ўсё?

– Усё.

– Яшчэ раз пытаю – больш нікога няма, нах...?

– Нікога.

– У нас ёсць звесткі, што тут начуе Кастусь К.

– З чаго вы ўзялі? Нікога больш няма...

– Дазваляю павярнуцца.

Андрэй павярнуўся да тых, што ўварваліся ў кватэру. Вітальня падалася яму чужой. Нават пах гэтыя людзі ўнеслі з сабой незнаёмы, нейкі... салдацкі, казарменны, хоць усе былі апранутыя ў цывільнае.

Іх было трое. Усяго трое, а Андрэю падалося, што ўварваўся цэлы ўзвод. Начнік у вітальні ён паспеў уключыць, таму ў блізкай паўцемры, што стаілася ў глыбіні пакоя, змог агледзець іх. Казаў і камандаваў самы старэйшы па ўзросце і, пэўна ж, па званні, невысокі, мажнаваты, з заўважным нат з-пад зашпіленага паліто пузікам круглатвары мужчына, на пераносі якога цямнелі плямкі ад нядаўна знятых акулераў. Двое другіх былі значна маладзейшыя і па-спартыўнаму падцягнутыя, шыракаватыя ў плячах. Відавочна, спортзала для іх не была мачыхай. Яны стаялі, расставіўшы ногі, і адзін трымаў рукі за спінай, а другі нейк няспешна, плаўна, кулаком правай рукі біў у далонь левай. Усе былі нечым моцна ўзрушаныя, узбуджаныя, і нецяярпенне адчувалася нават у гэтых, здавалася б, запаволеных рухах.

Дзверы ў кватэру яшчэ былі адчыненыя, і адтуль цягнула холадам лесвічнай пляцоўкі. Усё ж на вуліцы зіма. Казалі ноччу было за мінус дзесяць. Андрэй згадаў пра Кастуся, які пайшоў у той жа лёгкай куртачцы, у якой і завітаў да яго недзе апоўначы.

– Дык, кажаш, нікога больш няма? Вось зараз мы і праверым.

Пузель (Андрэй для сябе празваў самага крыклівага так) хітнуў галавой управа-ўлева, і двое маладзейшых адразу зразумелі, пайшлі глядзець пакоі, а сам ён зрабіў крок да ўваходных дзвярэй і зачыніў іх.

– Можаш сесці, – паказаў Андрэю на фатэль.

Тым часам двое абышлі пакоі і вярнуліся.

– Падобна, і сапраўды больш нікога няма, – няўпэўнена прамовіў адзін з іх, той, што быў вышэй ростам і ў шапцы-вязанцы.

– Дакладна, нах... Ці падобна?

– Так, дакладна, – адказаў другі, на галаве якога была скураная кепка з апущанымі на вушы краямі, і пры гэтым сцэпануў плячыма.

Твары маладзейшых былі ў нечым падобныя – выгалена-вышкаленыя, аднолькава стомленыя – і Андрэй пакуль мог адрозніваць іх хіба па вопратцы. Дакладней, па шапках.

– А чаму гэтак няўпэўнена дакладаеце, нах...?

– Мы ж пад ложкі не зазіралі...

– А чаму не зазірнулі?

– Дык...

– Ніякіх дык... Зазірайце. І ў шафы. Адшукайце яго, нах....

Андрэй ужо ачомаўся і асмялеў. Тым больш, ён то ведаў, што Кастуся тут няма – спазніліся.

– Цяжка знайсці чорную котку ў цёмным пакоі, асабліва, калі яе там няма, – ціха прамовіў ён нібыта сам сабе, але каб чулі ўсе.

– Ты мне яшчэ жартаваць будзеш, нах...? Калі ён тут – гэта былі твае апошнія словы, хвілосаф.

Андрэй толькі пасміхнуўся: шукайце.

– У нас дакладная інфармацыя: ён сёння начуе менавіта ў гэтай кватэры. Я казаў, адразу трэба ехаць сюды і браць. Дык не – прымусілі ганяцца па вуліцах, збіраць пешаходаў. Нахапалі тысячу, а толку... – Пузель падняў вочы на сваіх памагатых, якія вярнуліся ні з чым. – Ну што? Няма... Упусцілі, нах...

Абое моўчкі прыгнулі галовы.

– А быў жа, быў жа тут... – Пузель нервова захадзіў па вітальні. – Ну, што будзем рабіць, нах...? Якія прапановы, нах...?

Ён размаўляў са сваімі так, быццам Андрэя побач няма. І Андрэй вырашыў умяшацца:

– А з чаго вы ўзялі, што...

– Маўчаць! Нах... – абарваў яго ўладны голас. – Без саплівых абыдземся.

Ну гэта ўжо Андрэй сцярапець не мог: уварваліся ў кватэру ды яшчэ абражаюць. Ён падхапіўся з фатэля і... адразу ж апынуўся на падлозе: Пузель імгненна зрэагаваў на ягоны рух і сядзеў на ім, заломваючы руку. Андрэй адчуў, як з разбітага аб падлогу носа цяжэ цёплая кроў і хлюпае, не дае дыхаць. У спіне нешта хрупнула. “Але ж і цяжкі, кабан”, – міжволі падумаў ён.

– Ну ўсё, хлопцы, ціха, ціха, супакойліся... – з ценю выйшаў адзін з маладзейшых, той, што ў шапцы-вязанцы. Галава ў Андрэя пайшла кругам – відаць, ён памыліўся: галоўным тут быў гэты. “Дзіўная метамарфоза, – падумаў

Андрэй, хліпаючы носам і гледзячы знізу высока ўверх, – ці яны тут усе начальнікі па чарзе...”

– Адпусці яго, – хутчэй не скамандаваў, а папрасіў Пузеля, які ўсё яшчэ важка сядзеў на Андрэі, той з маладзейшых, якога Андрэй для сябе назваў па шапцы – Вязанка.

“А што было б, калі б Кастусь не паспеў сысці...” – падумаў Андрэй і ўсміхнуўся.

– Што лыбішся, – пырснуў слінай Пузель, – радуешся, што сябар збег?

“Ён што: думкі чытае гэты... гэты нязваны “госць” з пэўных органаў? – падумаў Андрэй. І сапраўды: хто ж яшчэ мог шукаць Кастуса, як не людзі з “канторы”, з КДБ. Ён зноў усміхнуўся сам сабе і сказаў:

– Не, мне проста дужа прыемна вас бачыць.

– Ну, жартаўнік, мы з табой яшчэ паразмаўляем, не да смеху будзе, – Пузель падняўся, шваркнуў рукамі па штанах, абцёр нябачны пыл. І пачаў казаць высокім камандным голасам да сваіх. Значыць, усё ж Андрэй памыліўся: галоўным тут быў ён: – Пакуль вось што: ён тут быў – мы гэта дакладна ведаем, і, можа, яшчэ вярнецца сюды нанач. Вы, Пятроў і Сідараў... – “Госці” (Андрэй вырашыў зваць іх так) недаўменна перазірнуліся, пэўна, не ведалі, хто з іх Пятроў, а хто Сідараў, бо, відаць, загадзя не дамовіліся. – Вы, – кіўнуў Пузель Вязанку і другому (каб адрозніваць, Андрэй назваў яго Кепка), застаецеся тут да вечара. Усіх, хто будзе прыходзіць – затрымліваць і не выпускаць з кватэры. А восьмай вам будзе змена, – памаўчаў. – Ну і няхай, пачакаем. Пагуляем у хованкі... Прыйдзе, куды ён дзенецца гэтым холадам. Не сюды, дык... на іншую яўку, дзе мы яго таксама сустрэнем. Прыйдзе – зіма прыгоніць, – кіўнуў абодвум: – за старэйшага ты, Пятроў. (Вязанка, адзначыў Андрэй сабе). Паўтараю: у кватэру ўсіх пускаць, але нікога не выпускаць, каб не маглі паведаміць пра засаду. З кожным, хто сюды прыйдзе, потым будзем разбірацца паасобку.

Чамусьці (пэўна, па звычцы?) казырнуў і выйшаў.

Тут толькі Андрэй заўважыў, што ля дзвярэй спальні стаіць ягонае жонка і плача. Ён кіўнуў ёй і пайшоў у лазенку, каб змыць кроў з твару, і ніхто за ім услед не кінуўся.

Дзень

Такім чынам, у Андрэя намячаўся нечаканы выходны. Калі ўсіх пускаць і нікога не выпускаць, дык, значыць, на працу ён сёння не хадзець... Двое “гасцей” спачатку пасядзелі трохі ў вітальні, а потым занялі больш зручную пазіцыю на варыўні. Тут варта сказаць, што ўлетку Андрэй з жонкай зрабілі рамонт у кватэры і крыху перапланавалі яе. У іх была звычайная хрушчоўка, ці хрушчоба, як кажуць па ўсім былым эсэсэсэры: з малой варывенькай і яшчэ меншай вітальняй. Нядоўга думаючы, яны знялі – папросту разбурылі – сценкі і злучылі іх з большым з пакояў, які быў у іх гасцёўняй. Атрымалася такая асучасненая гасцёўня-вітальня-варыўня разам, а за кошт гэтага ўдалося яшчэ і раздзяліць ванны пакой і прыбіральню, зрабіць іх асобнымі. Такім чынам сваю трохпакаёвую кватэру яны ператварылі ў двухпакаёўку, пакінуўшы сабе з жонкай спальню, а дачцэ асобны дзіцячы пакой. Гасцёўня, аб’яднаная з варыўняй і вітальняй, атрымалася не малой – амаль трыццаць метраў, квадратных, вядома. Яны не адважыліся падзяліць яе на два

пакоі, хоць жонка і хацела. У гаспёўні стаяла вуглавая канапа, шафа, пара фатэляў, абедзенны стол, крэслы, на сцяне вісеў вялікі тэлевізар. Словам, было адносна ўтульна, пакуль не ўваліліся са сваёй мітуснёй і чужымі пахамі гэтыя... “госці”.

– На тэлефонныя званкі не адказваць, – папярэдзіў Андрэя і ягоную жонку Вязанка, які цяпер ужо стаў галоўным, – адключыць мелодыі ў мабільніках і здаць іх нам. У кватэру пускаць усіх, хто прыйдзе. Зразумелі?

Вядома, зразумелі, даўно зразумелі, што ж тут незразумелага.

– Можна кавы? – папрасіў Кепка, які пакуль нічым не вызначыўся: не дапытваў Андрэя і не кідаў на падлогу. З ягонае нечаканае просьбы Андрэй зразумеў, што ноч у іх і сапраўды была вясёлая.

Канфліктаваць з імі, спрачацца і не падпарадкоўвацца Андрэй палічыў непатрэбным. Тым болей – спрабаваць ісці на нейкі кантакт. Яны людзі часовыя і падначаленыя. Як прыйшлі, так і пойдучь. Моўчкі, і як мог спакойна, ён запаліў газ, паставіў ваду.

Тым часам на вуліцы пачало віднець. Ліхтары ўжо былі выключаныя. І Андрэй памкнуўся да вакна, каб рассунуць шторы і даць у пакой болей святла.

– Э-э-э, та... таварыш, стоп-стоп-стоп! – зразумеўшы ягоны намер, кінуўся наперарэз Вязанка, – нічога без нашага дазволу не кранаць, не зрушваць, ля вакна не стаяць і ў вакно не выгледваць.

“Ну во, – падумаў Андрэй, – падаў знак сябру... Навошта было казаць, што без небяспекі штору і вазон адсоўваць не буду”.

*

Першы званок у дзверы пачуўся прыблізна праз гадзіну. “Госці” падскочылі і скіраваліся да дзвярэй разам з Андрэем. Сталі так, каб іх не было відаць, і вачыма паказалі: адчыняй.

На парозе стаяў Андрэеў сусед з верхняга паверху.

– Што гэта вы на тэлефонныя званкі не адказваеце? Званю-званю – цішыня. Я ўжо і хвалявацца пачаў. Мы ж дамаўляліся...

Шчыра прызнацца, у гэтым тлуме званкоў ягоных Андрэй не пачуў. Вязанка паказаў яму паваротам вачэй: запрашай.

– Заходзь.

Сусед увайшоў, і Вязанка адразу ж за ім рэзка, нагой, зачыніў дзверы. Сусед спалохаўся ад нечаканкі, прысеў пад грукат дзвярэй, а потым рвануў назад і толькі лбом стукнуўся ў вушак.

– Стаяць! – гаркнуў Кепка пранізлівым і адначасна грубым голасам – адкуль толькі ўзяўся ў яго такі – і Андрэй заўважыў, што ў суседа імкліва макрэюць спераду спартыўныя штаны, у якіх ён прыйшоў, а потым на падлозе вакол пантофляў пачала збірацца лужынка.

– Што... што? Што тут такое? – закруціўся сусед, пазіраючы то на Андрэя, то на “гасцей”, не ў моцы спыніць вадкасць, якая ўсё цурчэла і расцякалася.

– Засада тут, Міша, супакойся, – сказаў Андрэй і патлумачыў “гасцям”: – гэта сусед зверху, – а потым паклікаў жонку: – Прынясі Мішу што з майго пераапануцца, не сядзець жа яму тут з намі ў мокрым.

Жонка зірнула на Вязанку, той пагардлівым кіўком дазволіў. Яны з Кепкам адышліся з незадаволеным шэптам:

– Ну во – пачалося, нах...

Дарэчы, варта сказаць, што гэтае выслоўе-паразіт “нах...” у іх ды іхняга

начальніка тут не пераказваецца цалкам і ўвесь час, бо гэта немажліва: гучала яно ледзь не за кожным словам – падобна, што яны нават не заўважалі таго. І больш яно не будзе згадвацца, проста шаноўны чытач хай ведае, што яно ёсць, прысутнічае ўвесь час і расквечвае кожную гаворку, кожны раз гучыць раптоўна і рэзка, як маланкі-бліскавічкі, бо прывыкнуць да гэтага нязвыкламу (свежаму) вуху немагчыма.

Сусед пайшоў у лазенку пераапрапуцца, жонка Андрэя прынесла анучу, каб выцерці лужынку, а “госці” пайшлі на варыўню піць каву.

– Я ж толькі спытаць хацеў, – пачаў тлумачыць Андрэю сусед вярнуўшыся, – ваш тэлефон, як бы, не адказвае... Я ж на хвілінку... Мне, як бы, дадому трэба... Што жонка падумае? – голас ягоны дрыжэў – яму, відавочна, было сорамна і няёмка, але ён яшчэ канчаткова не зразумеў, што здарылася тут да яго.

– Паслухай, таварыш, – вырашыў патлумачыць Мішу сітуацыю Вязанка, – праходзіць аператыўнае мерапрыемства, і табе давядзецца затрымацца ў гэтай кватэры, пакуль мы не палічым неабходным выпусціць Паняў?

“Паняў”, – кіўнуў Міша. І тут жа сказаў:

– А што жонка падумае? Я ж на хвілінку, як бы. Яна там яечню смажыць...

Вязанка нічога яму не адказаў. А жонка Мішы доўга не думала. Хвілінаў праз пяць на лесвічнай пляцоўцы пачуўся яе гучны голас:

– Што ён там робіць, блін? Сняданак стыне. А яны... Зрання піць селі, блін! Я разганю вашу шайку-лейку.

У дзверы яна не пазваніла, а загрузала кулаком.

Андрэй зірнуў на Вязанку: што рабіць? “Пускаць”, – кіўнуў той.

Маша не ўвайшла, а ўляцела ў вітальню. І адразу ж спынілася, убачыўшы, што апроч Андрэя сустракаюць яе яшчэ двое незнаёмцаў. “Авой!..” – прапела яна, відаць падумаўшы, што кватэру захапілі калі не тэрарысты, дык злодзеі, і прыкрыла твар рукамі.

– Супакойцеся, мамаша, – лагодна прамовіў Вязанка, – супакойцеся... усё нармальна.

Маша-мамаша агледзелася і ўбачыла пераапрапутага мужа, які сцішана сядзеў у фатэлі ў глыбіні пакоя. “Авой!” – зноў сказала яна і схпілася правай рукой за вусны.

– Праходзьце да мужа і... будзьце, як дома, – пажартаваў Вязанка. – Мы вас затрымліваем на няпэўны час.

– Як гэта затрымліваем? За што? Не маеце права! У мяне чайнік на пліце, як бы, закіпае. Пажар будзе. Узрыў, як бы. То ж газ... Дзеці яшчэ спяць.

“Госці” напружыліся, замяліся. Але Вязанка хутка знайшоў, што сказаць:

– Дзеці малыя?

– Ды не – старшакласнікі. Як бы...

– Можце ім пазваніць, каб чайнік з пліты знялі.

– Магу.

– Званіце, – падаў тэлефонную трубку.

Маша патыкала пальцамі на кнопкі і спынілася.

– Авой!

– Што такое?

– Я свой нумар хатні забылася. Як бы, не памятаю...

– А хто памятае? – зірнуў на мужа. Той сцяўся ў фатэлі, а потым захітаў галавой: не, не памятаю...

– Звычайная справа, – сказаў Вязанка, – цяпер усё ў тэлефонную памяць запісваюць і мала хто свае нумары запамінае. – Зірнуў на Андрэя: – У вас іхні нумар ёсць?

– У мабільніку хіба... Мы ж суседзі...

– Глядзіце.

Нумар знайшоўся. І Маша прытуліла слухаўку да вуха. Ніхто не адгукаўся. Дзеці, відаць, і сапраўды спалі. Дазваніцца ўдалося хіба з пятага ці шостага разу. У напружанай цішыні ўсе пачулі прыглушаны заспаны і незадаволены голас старэйшага сына Машы і Мішы:

– Ну хто там, блін, тарабаніць?

– Яначка, – залепятала Маша, – сыночак, адключы на кухні, як бы, газ, а то я забыла. Мы з таткам, як бы, ужо на працы, – агледзела ўсіх, маўляў, правільна я кажу – Вязанка хітнуў галавой: правільна, – і яна працягвала: – не чакайце нас... Дык адключы, добра.

– Добра...

– І паешце там...

– Добра-добра... – буркліва, бы скрозь сон.

– Фу-у... Гара з плеч... – уздыхнула Маша і зірнула на Вязанку: што далей?

– Сядайце побач з мужам, – сказаў той. – Спадзяюся, мы вас надоўга не затрымаем.

Народ тут паслухмяны, рахманы. Яму доўга тлумачыць не варта. Прывык скарацца загадам: трэба, значыць, трэба... Не ўвесь, праўда, такі, на жаль. Ёсць адмарозкі, якія ўчора на плошчу выйшлі – пераварот задумалі ўчыніць. Вынікі выбараў, бач, ім не падабаюцца. Але колькі іх, дурняў... Пара тысячаў... А большасць – памяркоўныя, такія, як Маша ды Міша. Сказалі ціха сядзець і не высоўвацца з дзярма – будуць сядзець. Колькі трэба – столькі і будуць.

Маша і Міша – Андрэевы суседзі і, можна сказаць, сябры. Такое сяброўства звычайная рэч у горадзе сярод тых, у каго родныя далёка. Усё ж такі калектывам пражыць лягчэй, чым па адным. Гэтаму ўсіх навучыла жьпцё. Яшчэ савецкае, якое плаўна перайшло ў незалежнае – без асаблівых зменаў не толькі ў асабістых зносінах, але і наогул. Андрэй пакідае ключы ад кватэры Машы ды Мішу, калі ад'язджае куды, а яны яму. Каб вазоны палілі, рыбак у акварыуме пакармілі (гэта ў Андрэя рыбак, а ў Машы і Мішы – папугая) ды і проста паглядзелі. І на ўсялякі выпадак: колькі разоў ключы ў кватэры забываліся, і калі б не ляжалі ў суседзяў запасныя, дзверы выбіваць давялося б... Разам сустракаюць яны розныя святы. Часам выязджаюць за горад “на шашлыкі”. Маша гандлюе на рынку, Міша працуе ў адным з часопісаў і называе сябе паэтам. Выдаў дзве кнігі вершаў, але ў саюз пісьменнікаў яго не прынялі. Абазвалі графаманам і прагаласавалі супраць. Яднае Машу ды Мішу прага да грошай, якіх у іх заўсёды няма і заўсёды мала. Размаўляць яны могуць толькі пра “бабкі” ды “шмоткі”, што Андрэй з жонкай не любяць, але церпяць. А таму кантакты ў іх усё ж абмежаваныя. Можна сказаць, вымушаныя – якраз з-за таго, што трэба з некім з суседзяў сябраваць.

Пару дзён таму Андрэй з Мішам дамовіліся, што сёння з раніцы разам пад'едуць на рынак да знаёмых Машы, каб набыць падарунак да дня нараджэння Андрэевай дачкі. Вось Міша і тэлефанаваў, а потым прыйшоў... А Маша абсалютна дарэмна крычала на ўвесь пад'езд, што яны тут п'юць. Бо яна цудоўна ведае: Андрэй не п'е ўвогуле з-за хворага страўніка, а Міша з-за даўно пасаджаных пячонкі ды сэрца. Але крычыць гэта яна кожны раз, калі

спускаецца да кватэры Андрэя. Яна лічыць, што такім чынам набівае сабе і Андрэю з Мішам цану – аўтарытэт у суседзяў. Бо вырасла ў вёсцы. Бацька піў беспрабудна. І калі прыходзіў дамоў, маці вось гэтак жа крычала на ўсю вуліцу, маўляў, бачыце, якая я няшчасная, з якім апойкама жыву.

Андрэй ужо колькі разоў прасіў Машу, каб не рабіла так, але яна ўсё роўна называла іх з Мішам п'яніцамі і шайкай-лейкай. І была страшна задаволенай пры гэтым.

Маша ды Міша былі ў нечым падобныя знешне. Абое невысокія, хударлявыя, хоць Маша і фігурыстая, а ў ляшках – крутая. Міша ж худзенькі, як хлопчык, і ў свае за сорок. Ён кажа пра сябе: “малы сабачка да старасці пчанюк” і рагоча. А Маша тады аж заходзіцца ад злосці: дужа ёй чамусьці не падабаецца гэтае параўнанне. І яшчэ аднолькава яны любяць спяваць вечарамі. Прычым часам так гучна, што суседзі не вытрымліваюць і грукаюць па ацяпляльных батарэях. Маша і Міша шануюць усё беларускае, дзяцей сваіх назвалі старымі беларускімі імёнамі і адкрыта ненавідзяць галоўнага русіфікатара. Яны так прыцерліся адно да аднога, што і гавораць нават з падобнымі інтанацыямі. Улюбёнае выслоўе “як бы” яны ўжываюць дзе трэба і не трэба. Яно рэжа Андрэю слых, аднак ён выгляд не падае.

Міша ды Маша селі ў пакоі побач, як брат і сястра, як дваіняты. Маша, відавочна, яшчэ не да канца ўцяміўшы, што тут адбываецца, але зразумеўшы, што лепш пакуль адмаўчацца, апусціла вочы і быццам пра нешта задумалася, а Міша адкінуў галаву да спінкі фатэля і прымружыўся, нібыта задрамаў.

*

У напружанай цішыні новы званок прагучаў рэзка, як крык. Андрэй страсянуўся, ажно ледзь не падскочыў. Ды і “госці”, што моўчкі сядзелі, таксама ўздрыгнулі, паднялі галовы. Першым апамятаўся Вязанка. Загадаў Андрэю:

– Адчыняй...

На парозе стаяў чалавек у адзенні мясцовага ЖЭСа. “Мабыць, нехта ад іхніх, ад “гасцей”, закамфляваны... – падумаў Андрэй. – Ага, не, – згадаў ён, – не: сапраўды сантэхнік...” Ён і забыў, зусім забыўся, што жонка выклікала сантэхніка на сёння. Кран у ванным пакоі працякае. Крапае надакучліва, раздражняльна, і ноччу так гучна, гулка, што спаць не дае: бух, бух, бух, як у барабан. Ляжыш, слухаеш і чакаеш кожную новую кроплю. А там, у ЖЭСе, аказваецца, цяпер чарга і на візіт сантэхніка трэба запісвацца загадзя, як да ўрача. Ці то непрэстыжнай стала такая праца, ці то эканомяць на заробках ды скарацілі лішнія раты.

Запрашаць сантэхніка не давялося. Ён сам хуткай хадюю, быццам і не спыняўся перад дзвярыма, адразу ж зайшоў у кватэру, нават не вітаючыся, паказваючы тым, што дужа заняты і часу на нейкія размовы не мае.

– Ну што тут у вас? – дзелавіта спытаў з уваходу, як стаматолаг. І замёр, убачыўшы, колькі людзей апроч гаспадара яго сустракае. Крутнуўся да выхаду, але было позна: Вязанка паспеў піхнуць плячом дзверы, і яны, гучна бразнуўшы, зачыніліся.

– Стаяць! – сантэхнік аж прысеў ад вокрыку і грукату дзвярэй, што ляснулі за спінай, бы стрэл. Яшчэ б не разгубіцца, не спалохацца... У ягонай галаве, пэўна, пранеслася ўсё жыццё ад нараджэння да сённяшняга дня. Ён, відаць, адразу зразумеў, што патрапіў на разборкі крымінальнай мафіі і жывым яму, як лішняму сведку, адсюль не выйсці.

– Адпусціце мяне, – пачаў сантэхнік прасіцца, яшчэ не агоўтаўшыся, не сцяміўшы, што тут адбываецца. – Я нікому нічога не скажу, я ні-чо-га не ба-чыў... А ў мяне яшчэ пяць загазаў да абеду і двое малых дзяцей дома. Хлопчык і дзяўчынка... – ён паказаў рукою двойчы трохі вышэй за калена рост-узрост дзяцей, – адпусціце, а... – агледзеў усіх і звярнуўся да Вязанкі: – У кватэры ў трэцім пад’ездзе кран сарвала – суседзяў залівае. Мне туды трэба... Я ж на працы.

– Усе мы на працы, – супакоіў яго Вязанка. – Нічога, іншага аварыйшчыка выклічуць. А ты – ідзі рамантуй, што трэба, калі прыйшоў. Ідзі і рамантуй.

Сантэхнік яшчэ раз, больш уважліва, агледзеў прысутных. Было бачна, што першачарговая разгубленасць прайшла і ён пачаў нешта кеміць. Відавочна, тут не крымінальныя разборкі. Тут рэчы пасур’ёзнай... Палітыка сама меней. Але гэта не так страшна, як магло падацца адразу: забіваць выпадкова сведку – не будуць. І ён паслухмяна пайшоў у лазенку.

*

Час ішоў ужо да абеду, і пачаў адчувацца голад, які патроху перамагаў першасны страх ды здранцвенне. І не толькі ў Андрэя ды сям’і, але і ў суседзяў, і ў сантэхніка, які даўно адрамантаваў кран і сядзеў у адным пакоі з усімі.

Недзе там, на варыўні, пэўна, разрываліся ад напругі іхнія, адабраныя ва ўсіх і абезгалошаныя, тэлефоны. Бо кожнаму з іх трэба ж было быць на працы, у кожнага былі нейкія абавязкі, запланаваныя сустрэчы. Панядзелак як-ніяк. І, пэўна ж, калегі іхнія ці проста знаёмыя хваляваліся. Але пакуль ніхто больш не прыходзіў. А Кастусь, відаць, быў ужо далёка: за гэтыя пяць-шэсць гадзінаў, што прайшлі ад ягонага сыходу, ён мог нават мяжу пераехаць і быць у Польшчы, Украіне ці Расіі. А тым больш – у самай блізкай Летуве.

З-за ранішніх мітрэнгаў Андрэй зусім забыўся паснедаць, і цяпер пад лыжачкай зашчымела-засмактала – голад не мае панятку пра ветлівасць, прыходзіць не спытаўшыся... Як кадэбэ...

Галоднымі былі ўсе, уключаючы сантэхніка, у якога была “ссабойка”. Ён першы і не вытрываў. І аказаўся надзіва культурным.

– Прашу прабачэння, – сказаў, звярнуўшыся да ўсіх, – я ўсё ж цяпер на працы, і ў мяне якраз абедзенны перапынак пачынаецца. А я прывык жыць так: вайна вайной, а абед па раскладзе, – і дастаў свой бутэрброд.

Па пакоі расцёкся пах вэнджанай каўбаскі, які ў іншым выпадку ніхто, мажліва, і не пачуў бы. А тут – сліна пацякла ручайком, не прайшло і пары хвілінаў, як усе стаміліся яе глытаць...

– Ну, вы памыляецеся: не адзін вы цяпер на працы – яшчэ вунь тыя... – Міша, які ўжо акрыяў крыху і ўспомніў, што ён сёння нават і не паснедаў той жончынай яечняй, не вытрываў і загарыў першы, – ды і мы, мабыць, выконваем нейкую ролю кішталту панятых, а таму таксама, як бы, на працы... Спадзяюся, нам і адпаведныя паперкі выпішучь, каб патлумачыць потым начальству, дзе мы сёння былі. Чаму прагулялі... – зыркнуў на “гасцей”, але яны ніяк не зрэагавалі на ягоны позірк. – Ну, аднак... Паесці і сапраўды не пашкодзіла б... – працягнуў ён і так выразна зірнуў на Андрэя, што той адразу рушыў на варыўню да лядоўні. Там былі нейкія запасы: каўбаса, малако, сыр. Знайшоўся і хлеб.

Гатаваць нешта, вядома, не выпадала. Трэба было, як і сантэхніку, пера-

кусваць бутэрбродамі. Аднак, калі Андрэй пацягнуўся да нажа, каб парэзаць каўбасу, Кепка падскочыў і перахапіў ягоную руку.

– Я нарэзаць... – сказаў Андрэй.

– Бачу. Я сам...

Ну, сам дык сам: рэж.

Кепка адкроіў скрыдлік найперш свайму напарніку, потым сабе – ага-ладалі таксама – а затым, смачна адкусіўшы, падаў нож Андрэю: цяпер ты, маўляў, можаш кроіць сваім. І навошта было выскокваць ды палыхаць? Нож выхопліваць... Андрэй з дакорам паглядзеў на “гасцей”, але яны стаялі, павярнуўшыся спінамі да яго, тварам да вакна, і засяроджана жавалі.

Падышла Андрэева жонка. Усё ж гэта была яе тэрыторыя, і гаспадыня тут была яна. Разам яны нарабілі бутэрбродаў, запарылі гарбату. Раз-пораз жонка недаўменна паглядвала на Андрэя, нібыта пыталася: што будзем рабіць? За ўсю раніцу яны і перамовіцца не паспелі. Ноччу яна пасядзела трохі з Кастусём і Андрэем ля кампутара і пайшла спаць: ранкам жа на працу... Вядома, што тут адбываецца, яна разумела: адразу зразумела, калі ўварваліся “госці”. Але – як быць далей? У адказ на яе запытальны позірк Андрэй паціснуў плячыма, маўляў, не ведаю. Проста пачакаем, што будзе, тое будзе... І яны панеслі бутэрброды ў пакой.

Перакусілі моўчкі. Аднак адразу стала відаць, што ўсе неспадзявання гасці Андрэя, а гэта суседзі, сантэхнік, а таксама і тыя, што на варыўні, заўважна павесялелі.

– Ну што нам так сядзець, – ажывіўся водаправодчык, – мо ў даміно згуляем... Што? Няма... Тады ў карты. Ёсць у вас? Добра. Дык мо “тысячу” па-хуткаму распішам, а? – і дадаў: – Ці хоць у “дурня” перакінемся? Мы па абедзе з хлопцамі заўсёды так робім. Прывычка, знаеце...

Карты дык карты. А што так сядзець? Андрэй пераглянуўся з “гасцямі”: можна? “Можна”, – кіўнулі яны.

Жанчыны гуляць адмовіліся. Але “тысячу” можна распісаць і на трох. Сантэхнік адабраў з калоды шасцёркі, сямёркі ды васьмёркі, даў Мішу сцягнуць і раскінуць карты.

І тут узніклі спакой ды зладжанасць, цішыню і раўнавагу зноў парушыў званок. Настойлівы, нецярплівы. Андрэю давялося адкласці гульню ды ісці да дзвярэй, а астатнія толькі павярнулі галовы ў зацікаўленні: хто там яшчэ захацеў увязнення разам з намі? “Госці” падышлі да дзвярэй і сталіся ў куце.

Прыйшлі дзве сяброўкі – аднакурсніцы Андрэевай дачкі. Вяртаючыся з заняткаў, вырашылі пацікавіцца, чаму Алесі не было “ў школе”, як яны называлі свой універсітэт.

– Алеся дома? – адразу, не вітаючыся, занепакоена спыталі.

Андрэй кіўнуў.

– Фу, ну дзякуй Богу, а то мы падумалі, што і яе ўчора загрэблі... Там такое рабілася, такое... Можна нам пабачыцца?

Андрэй зноў хітнуў галавой, робячы ім пры гэтым нейкія знакі тварам...

Не зважаючы на ягоныя спробы падаць намёк: сыходзьце, пакуль не позна, дзяўчаты, узрадавання і вясёлыя, імкліва ўляцелі ў вітальню.

– А мы сперажываліся ўжо. З нашай групы дакладна чатырох узялі. Ноччу. На плошчы. Мы думалі, Алеся пятая, – казалі яны, перабіваючы адна адну. – Амапаўцы разагналі мітынг, а потым па ўсім горадзе хапалі ды збівалі лю... Ой, а што...

– Праходзьце, праходзьце, “героі”... – Кепка “зычліва” сустрэў новых прышлых, і яны, павярнуўшы галовы ў ягоны бок і не гледзячы куды ідуць, прайшлі ў пакой Андрэевай дачкі. Кепка скіраваў за імі і праз хвілю выйшаў адтуль з блазнаватавай усмешкай на вуснах і двума мабільнікамі ў руках. А з пакою яшчэ колькі хвілінаў чуўся ўзбуджаны шэпт і ўздыхі.

– Ну дык што? Гуляем? – сантэхніку не цяпелася, нібыта ў яго неўзабаве абедзенны перапынак скончыцца, а не цэлая вечнасць наперадзе, – карты даўно астылі. Пераздаваць трэба.

Сапраўды, гульня зачала не пачаўшыся. І гуляць нікому, апроч яго, не хацелася. Думкі ва ўсіх былі далёка адсюль.

Сантэхнік зразумеў, адклаў карты, але ўзбуджанасць і жаданне нешта рабіць, а не сядзець склаўшы рукі, яго не пакідалі, ён прайшоўся па пакоі і прапанаваў:

– А ці не паглядзець нам тэлевізар? Кінцо якое ці навіны? Там ужо, напэўна, і канчатковыя вынікі аб’явілі.

– Забаронена, – сказаў Андрэй, кіўнуў у бок варыўні. – Нельга... Канспірацыя... – і дадаў: – А то нібыта нехта не ведаў тыя вынікі яшчэ да пачатку. Месяц таму аб’явілі, што будзе восемдзясят адсоткаў. І як у ваду глядзелі...

– Хто б сумняваўся, – сантэхнік з відочным сумам паківаў галавой і прысеў на край канапы.

– А ты на што спадзяваўся? – раптам падхапіўся Міша. – Чаго хацеў? Мож, як тыя, што ўчора на плошчу выйшлі, перавароту, рэвалюцыі?

Сантэхнік здзіўлена зірнуў на Мішу, але не прамаўчаў, сказаў спакойна:

– Я таксама ўчора быў на плошчы – не ўтойваю таго. І ведаю, што з дзев’яці кандыдатаў сямёх арыштавалі. А аднаго збілі да паўсмерці і невядома ці жывы ён, – сантэхнік з выклікам паглядзеў у бок “гасцей”, якія з заўважнай цікавасцю сачылі за гутаркай, – і пра тое, што ўсю ноч людзей хапалі, ведаю...

– Арыштавалі правакатараў – і правільна зрабілі. Нефіг рэвалюцыі ўстройваць. Плошчы ім захацелася... Стабільнасць нашу дэстабілізаваць?

Андрэй слухаў і вушам сваім не верыў: навошта гэта кажа Міша? Сантэхніка з сябе вывесці хоча ці з “гасцей” паздзекавацца?

– Якія там рэвалюцыі, якія плошчы... Ніхто ні пра што такое не думаў. А вось пераменаў чакалі. Хацелі. Таму і выйшлі. Бо дастала ўжо...

– А што табе не падабаецца? Што дастала?

– Ды шмат што.

– А канкрэтна?

– Доўгая размова... – Сантэхнік зноў зірнуў у бок “гасцей” і адварнуўся ад Мішы.

“Госці”, якія стаялі ў праходзе і ўважліва слухалі, вярнуліся на варыўню. Андрэю падалося нават, што яны былі расчараваныя, што размова так хутка скончылася. І яшчэ ён заўважыў, што сімпатыі іхнія былі на баку сантэхніка. “Але Міша... – падумаў Андрэй, – навошта яму гульня гэтая? Я ж ведаю ягоныя думкі, і яны зусім не адрозніваюцца ад маіх і сантэхнікавых. Не, ну зразумела, ён проста пакеплівае, сум разганяе... А сантэхнік? Няўжо ён настолькі смелы, альбо адкрыты і шчыры? І ніколькі не зважае на “гасцей”, гаворыць, што хоча. Зрэшты, што яму губляецца... апроч сваіх ключоў ды гаек. Рабочы клас...”

Наконт Мішы Андрэй не сумняваўся, бо даўно ведаў яго. І ўчора на плошчы яны разам былі. Ніхто яго з суседам не прымушаў ісці туды. Са-

браліся, не дамаўляючыся, і пайшлі. Не сказаць, каб дзеля пратэсту ці дзеля нейкае цікавасці, а так... Можна, як большасць у той вечар. Хоць не: пратэст быў. Быў. Бо сапраўды абрыдла, што ўсіх трымаюць за ідыётаў, робяць, што хочуць, выбары ў чарговы раз ператварылі ў фарс... Колькі можна!

Яны прыйшлі на плошчу і парадаваліся, што так шмат народу сабралася, нягледзячы на пагрозы і запалохванні. А потым, калі людзей акружылі амапаўцы і вайскоўцы, ледзь вырваліся з таго кола – у апошні, можна сказаць, момант выйшлі, акурат перад тым, як пачалі біць і хапаць мітынгоўцаў. Міша яшчэ нагой зачапўся за аднаго са спецназаўцаў, якія пачалі сціскаць свае шэрагі, і, Андрэю падалося, доўга-доўга, нервова, як з плота, выцягваў сваю заціснутую нагу.

Амапаўцы ўжо не зважалі на Андрэя з Мішам, іх погляды былі скіраваныя наперад, і дубінкі ўзнятыя да тых, хто заставаўся ў коле. І раптам яны пачалі біць дубінкамі па шчытах: бах, бах, бах!.. Стала жудасна. Недзе ля Дома ўраду прарэзліва закрычала жанчына: “Забіваюць!..”, ад Чырвонага касцёла пачуўся звон... А Андрэй з Мішам, угнуўшы галовы, ірванулі ўздоўж амапаўскага шэрагу да паштамта.

Дамоў вярталіся пешкам па паралельнай праспекту вуліцы, пакуль не перахапілі таксоўку. Кіроўца адразу зразумеў, адкуль яны.

– Што там? Зноў б'юць? – спытаў ён.

– Зачыстка...

– Калі гэта, блін, скончыцца... Дастаў за пятнаццаць гадоў. ШОС...

Слоўца гэтае, а дакладней абрэвіатура, стала перад чарговымі выбарамі асабліва папулярным. З лёгкай рукі аднаго блогера загуляла яно спачатку па інтэрнэце, а потым і ў размовах. Што гэта азначала, было зразумела без тлумачэнняў. І казаць яго маглі толькі “свае” і ў гутарцы са “сваімі”.

“Пароль” прагучаў. Кіроўца замоўк. Маўчалі і Андрэй з Мішам. Што тут было казаць. І без таго ўсё зразумела.

Да дома даехалі, не прамовіўшы больш ні слова.

Кастусь прыйшоў да Андрэя недзе праз гадзіну па ягоным вяртанні, і яны амаль да раніцы блукалі разам па інтэрнэце, вылоўліваючы з розных сайтаў ды “жывых часопісаў” інфармацыю наконт таго, што адбывалася на вуліцах горада. А рабілася тое, што і чакалася: улады ў чарговы раз скарысталі момант, каб яшчэ больш запалохаць і без таго напужаных людзей. Мала таго, што спецназаўцы, амапаўцы, міліцыянты збілі ды паарыштоўвалі мітынгоўцаў на плошчы, дык потым яшчэ наладзілі паляванне на тых, хто вяртаўся дамоў. Вылоўлівалі на прыпынках, у транспарце, проста на вуліцах на іхні погляд падазронах асобаў і кідалі ў аўтазакі. Прычым многіх жорстка збівалі, адной дзяўчыне зламалі нагу... Арыштавана больш за тысячу чалавек, у тым ліку і ўсе супернікі “ўноў-усенародна-абранага”. Абранага без абрання, абранага да абрання, бо пра ягоную перамогу паведамлілі літаральна адразу пасля закрыцця выбарчых участкаў, маўляў, што тут гуляць у гульні, і так усё ясна... Прычым лавілі аж да раніцы ўсіх, хто быў у горадзе паблізу плошчы, нават выпадковых начных мінакоў. У інтэрнэце хадзіла старая показка: “Адбываецца мітынг. Стаіць міліцэйская машына. Бяруць усіх, хто праходзіць побач. Пытаюць: ты адкуль? – З мітынгу. – У машыну... А ты адкуль? – З мітынгу. – У машыну... А ты адкуль? – З дому вось толькі выйшаў. – Хуценька на мітынг і ў машыну...” З'явіліся першыя фотажабы пра “паляванне” на мітынгоўцаў. Кастуся ўсё гэта дужа раздражняла. Асабліва перажываў ён з-за таго, што так бяздарна і хутка скончыўся пратэст: нават горш чым пяць гадоў таму, калі

дзякуючы намётаваму мястэчку, удалося пратрымацца некалькі дзён. Улады падрыхтаваліся і прыдушлі магчымы мітынг на самым пачатку, не даўшы вогнішчу разгарэцца. Пэўна, навучаныя мінулым досведам, адсочвалі кожны крок, кожны рух яшчэ задоўга да пачатку выбараў.

– Вось і ўсё, – з горыччу ў голасе прамовіў Кастусь, – як там у песеньцы: Саня застанеца з намі. Яшчэ на пяць гадоў. Як мінімум...

Дадому Кастусю ісці нельга было. Гэта зразумела. Раз пачаліся зачысткі, дык яго, аднаго з лідэраў апазіцыі і арганізатара “плошчаў” – былой і гэтай – возьмуць першым. Таму ён і прыйшоў да Андрэя, як да даўняга сябра і асабліва не засвечанага ў палітычных гульнях.

*

Міша не супакоіўся і зноў пачаў дапытвацца ў сантэхніка:

– Ну дык што, што табе не падабаецца?

– Усё.

– Усё? Дык чаго ты сам сядзіш у гэтай краіне? Збірай манаткі і – чамадан, выказал, Еўропа... Там такіх, як ты, лепей кормяць.

Гэта ўжо было занадта. Андрэй сцэпануўся, каб асадзіць суседа, але пачуў дружны смех з варыўні: апошнія словы – перароблены лозунг апазіцыі, ім асабліва спадабаліся. А Міша тым часам сеў на каня, задаволены сабой і рэакцыяй варыўні.

– Гэта нам, інтэлігенцыі, няма там чаго лавіць. А сантэхнікі ўсюды трэба. Тут правы качаеш, а там дзярмо ў буржуяў будзеш качаць...

– Ах ты інтэлігент – га...но нацыі!.. Ты яшчэ выступаеш?! – сантэхнік падхапіўся і гатовы быў кінуцца да Мішы. – Ды якраз з-за такіх, як ты, мы і сядзім па вушы ў дзярме! І качаць нам яго не перакачаць...

Ад далейшае сваркі, магчыма з мардабоем, уратаваў іх новы званок у дзверы. Мішу пашанцавала, бо калі сантэхнік падхапіўся, Андрэй толькі тады ў параўнанні з сябрам заўважыў і ацаніў, які гэта аграмадны мужчына: высокі, плячысты, з кулакамі па добрым куфлі...

Прышоў Андрэю намеснік з працы. Там падумалі, што ён захварэў, а трэба было тэрмінова падпісаць важны дакумент – гэта Андрэй даведаўся пасля. Бо “госці” і з намеснікам не цырымоніліся. Відаць, убачылі ў “вочка”, што перад дзвярыма стаіць і азіраецца нерашуча-апасліва адзінока мужчына. Падумалі: вось яно – прыйшоў. Намеснік, які адварнуўся на грукат уваходных дзвярэй, не паспеў апамятацца, як бязвольнаю лялькаю быў уцягнуты ў пакой, стаяў рукі па швах і лыпаў вачыма. Андрэй не пазнаваў яго. Звычайна энергічны, жвавы, гэтакі жыўчык, часам аж занадта, тут стаяў, бы паралізаваны. Варушыліся толькі яго рукі, якія мялі знятую шапку. Партфель ціхмяна ляжаў пад нагамі, бы спалоханы кот. Намесніку не было і трыццаці, але толькі цяпер Андрэй заўважыў, што ён практычна лысы: лямпачка, якая вісела над ім, адбівалася між рэдкіх валасоў, нібы ў лустэрку, і адно хіба – не скіроўвала на столь “зайчыкаў”.

– Гэта да мяне, – кінуўся Андрэй да намесніка.

– Стаяць, бля! Самі бачым. Праходзьце, грамадзянін.

О, як пабагацела адразу лексіка “гасцей” пры з’яўленні ў кватэры чалавека пры гальштуку: замест “нах...” прагучала “бля...”

Вязанка шваркнуў рукамі ўздоўж тулава намесніка, дастаў з кішэні паліто мабільнік і паказаў вачыма пагардліва – праходзь.

Намеснік не супраціўляўся і нічога не перапытваў. Як заведзены, дакладней, як робат, пракрочыў у глыбіню пакоя і сеў на канапу. Толькі хвілінаў праз дзесяць ён агоўтаўся ад шоку і дрыжачым голасам распавёў Андрэю, чаму прыйшоў і што ў іхняй лабараторыі чакаюць яго вяртання з подпісам на важным дакуменце не пазней, чым праз гадзіну.

– Паслухайце, – звярнуўся Андрэй да “гасцей”. – Калі так пойдзе далей, дык да вечара кватэра будзе набітая людзьмі, як бочка селядцамі. Зараз прыйдуць шукаць яго, яго, яго, яе... – паказаў на намесніка, сантэхніка, Мішу, Машу. – А потым тых, хто прыйдзе іх шукаць... Дайце хоць пазваніць, каб родныя ды калегі не хваляваліся. Майго намесніка чакаюць на працы з подпісам. Калі ён не вернецца і не дазвоняцца да яго – прыбяжыць сюды сакратарка. А за ёй яшчэ нехта...

“Госці” перазірнуліся. І сапраўды, тую магчымую плынь людзей варта было б прыпыніць.

– На, звані. Скажы, што ўсё добра, але на працу ты сёння не вернешся.

Намеснік набраў нумар, аднак як толькі ён сказаў гэта, са слухаўкі данёсся такі хай ды гвалт, што ён паморшчыўся і аднёс яе ад вуха, каб і іншыя пачулі той вэрхал. Вязанка перахапіў у яго тэлефон і адключыў.

– Абыдучца без тлумачэнняў... Прынамсі, цяпер шукаць не пойдучь.

– Ага, падумаюць мы напіліся тут і чхалі на ўсё... Дайце хоць слова с...

– ...Я сказаў – абыдучца. – Вязанка быў непахісным, бы замкавая вежа. Стаяў і глядзеў паўзверх усіх нязрушны, каменны, бяздушны, безэмацыйны – як помнік. Потым прамовіў: – Распраніся, паліто здымі, спяшацца цяпер няма куды. Ніхто цябе шукаць не будзе.

Сапраўды, Андрэевы падначаленыя супакоіліся і нікога ўслед за намеснікам не паслалі. Але праз хвілінаў дзесяць прыйшоў яшчэ адзін сантэхнік, напарнік першага, значна старэйшы за яго. Андрэй даведаўся потым, што яму пад семдзясят, хоць выглядаў ён маладзей – больш за шэсцьдзясят яму ніхто не даў бы. Можа, таму, што захаваў ён добрую, густую чупрыну на галаве, як у маладога, што было дзіўнавата для ягонага ўзросту. Старылі сантэхніка хіба тры глыбокія паралельныя маршчыны на лбе – бы роўна разлінеены школьны спытак, хоць ты пішы на ім. Ён сеў побач з напарнікам, стомлена выпягнуўшы ногі ў не скінутых кірзавых ботах далёка наперад. Гэта быў сапраўдны сантэхнік, у адрозненне ад маладзейшага, бо ўнёс з сабой у кватэру новыя пахі, утварыўшы на метр вакол сябе стабільны “водар” перагару, і Андрэй міжволі згадаў савецкую паказку – пытанне-адказ: як перабіць перагар сантэхніка? Папрасіце яго зняць боты... Сантэхнік гэты, зрэшты, як і першы, дзякуй Богу, боты не зняў: яны заўсёды пачуваюць сябе гаспадарамі і не цырымоняцца ў кватэрах, не разуваюцца. Ды і як тут разуешся, калі працуеш з вадой, лужыны якой збіраюцца на падлозе – чаму і выклікаюць.

Вечар

Надыходзіла першая з самых доўгіх зімовых перадкалядных начэй. Цямнець на вуліцы пачало рана. Запаліліся цьмяна і шэра ліхтары, вакол якіх, бы жамыра ўлетку, закружыліся нябачныя раней дробненькія сняжынкі. Відаць, на ноч, як звычайна, зноў браўся марозчык. Нейкіх вестак з горада – што там адбываецца цяпер – не было. Заставалася ўсё ж надзея, што і

гэтым вечарам людзі, нягледзячы на запалохванні ды арышты, выйдуць на плошчу з пратэстам, як бывала ў ранейшыя гады.

Пад канец рабочага дня ў кватэру Андрэя завітала яшчэ некалькі чалавек. Самымі дзіўнымі і нечаканымі прышлымі сталі двое распаўсюднікаў Бібліі – даволі сталыя мужчына і жанчына, пэўна, з нейкае секты, яны па адным не ходзяць, цыганка і двое маладзёнаў – прадаўцоў посуду.

“Госці” строга выконвалі загад – усіх пускалі і ўсаджвалі ў пакоі. Хоць адразу было зразумела, што гэта выпадковыя людзі, нікога Кастуся яны не ведаюць і нікому пра засаду не скажуць, бо і не здагадаюцца пры дзвярах, што яна тут ёсць. Цыганка, адкінуўшы доўтую квяцістую спадніцу, ні ў кога нічога не пытаючы села на канапу, пасунуўшы Машу. Хлопцы прадаўцы сціпла селі на падлогу. А распаўсюднікі Бібліі няўцямна, падслепавата-прымружана пазіраючы, сталі ля шафы пры сцяне і як зліліся з ёю – зрабіліся непрыкметнымі.

Андрэй і не заўважаў раней, колькі людзей за дзень можа пазваніць у дзверы іхняй кватэры ці прыйсці па нейкай патрэбнай ім справе. Пэўна таму, што ў гэты час іх саміх не было дома: яны з жонкай на працы, дачка ў “школе”, а людзі прыходзілі, званілі, стаялі ля маўклівых дзвярэй і сыходзілі незаўважаныя нікім, быццам і не было іх зусім.

Уражанымі і не гатовымі да такога наплыву прышлых былі і “госці”. Андрэй нават бачыў у іхніх вачах нейкую разгубленасць, калі з дзвярэй чуўся чарговы званок. Першых наведнікаў яны сустракалі з відочным энтузіязмам, натхненнем нават, кідаліся на іх, як крумкачы на здабычу. А потым аціхлі і толькі кіўком галавы паказвалі Андрэю: адчыняй, а навічкам – праходзьце.

Апошняя, зусім пад вечар, прыйшла бабулька-бамжыха, якую Андрэй жартам называў сяброўкай жонкі. Яна не бамжыха насамрэч, бо жыве на два паверхі вышэй і часта, ледзь не штодня, прыходзіць то пазычыць колькі рублёў, то аддаць. Але лад жыцця ў яе якраз як у бамжыхі. Яна цэлымі днямі, і зімой, і летам, сядзіць не дома, а каля недалёкай крамы.

Сын яе, таксама пенсіянер – з былых вайскоўцаў ці міліцыянтаў, яшчэ здаровы лоб гадоў пяцідзесяці – п’е ды здэкуецца з маці, таму яна дома не хоча быць. Ля крамы да яе ўсе прывыклі і нават міліцыянты ўжо не праганяюць, як іншых жабракоў. Так, жабракоў, бо наведнікі крамы за такую яе прымаюць і часам кідаюць трохі рублёў ля ног. Сама яна ніколі нічога не просіць, але ад грошай не адмаўляецца. Хоць нават поглядам не дзякуе тым, хто кладзе ёй рублі. Сядзіць увесь час моўчкі, уся ў сабе, адсутная тут, толькі вочы расплюшчаныя, але не міргаюць, быццам яна спіць так – з расплюшчанымі вачыма, ці сляпая. Выгляд у яе сапраўды бамжыхі, і пах адпаведны ды яшчэ старэчы. Ісці пасля яе ў пад’ездзе брыдка, бо смурод той стаіць, не разыходзіцца, ледзь не гадзіну.

Звычайна яна ў кватэру не заходзіць, топцацца на парозе. А тут падбег Кепка і загадаў ёй увайсці. Бабулька, нібы самнамбула, заплыла ў вітальню, а потым зарыентавалася і пайшла на варыўню, села на эдлік, на якім перад тым сядзеў Кепка, і склала рукі перад сабой.

Менавіта так сядзіць яна штодзень на прыступках перад крамай. І можа прасядзець гэтак, не варухнуўшыся, некалькі гадзінаў. Але тут не ўдалося. “Госці” ўнюхалі пах поту ды іншай падпрэлай старэчай вадкасці і папрасілі яе перайсці ў пакой.

У гасцеўні і без таго было ўжо мласнавата, а новыя пахі зрабілі паветра

невыносным. Таму хвіліны праз тры маладзейшы сантэхнік рашуча падышоў да вакна, рассунуў шторы і адчыніў фортку. “Госці” гэтым разам не пярэчылі, а Андрэй міжволі задаволена ўсміхнуўся і перастаў турбавацца за Кастуся, калі ён раптам не з’ехаў. Добра ўсё ж, што ён паспеў сказаць яму пра знак. Цяпер, як аспярожны чалавек, Кастусь безумоўна заўважыць рассунутыя шторы, адчыненую фортку і сюды не пойдзе.

Словам, пад вечар кватэра нагадвала вулей. Сабралася ў ёй... раз, два, тры... ого! – больш за пятнаццаць чалавек разам з “гасцямі”. Старэйшыя сядзелі ў гасцёўні, малодшыя ў пакоі Андрэевай дачкі, а “госці” – на варыўні. Гэта быў найзручнейшы назіральны пункт. Увесь пакой і ўсе людзі перад імі былі як на далоні. Ну, апроч дзяўчат у іхнім пакоі. У спальні пакуль дазволілі знаходзіцца толькі адной Андрэевай жонцы. А ўсім астатнім і яму загадалі сядзець у гасцёўні, каб быць на вачах. Тут, у гасцёўні, стала, можна сказаць, яблыку недзе ўпасці ад людзей, якія сядзелі на канапе, на ўсіх крэслах ды фатэлях, што меліся ў кватэры, і на падлозе на знятай і падасланай сваёй вопратцы. Нягледзячы на расчыненую фортку, з часам у пакоі стала душнавата – надыхалі... Ва ўсіх прысутных на твары было напісана: навошта нас тут трымаюць і колькі гэта будзе працягвацца? Некаторыя паціху перагаворваліся. Сантэхнік больш не прапаноўваў згуляць у карты, хоць кампанія падабралася б яму адпаведная. Тэлевізар уключаць “госці” катэгарычна забаранілі: “Тут вам не кавярня і не кіназала...”, хоць настойлівыя памкненні ды просьбы зрабіць гэта паўтараліся ад кожнага з новапрыбылых, бо ўсё ж тэлевізар вісеў перад вачыма. Таму пакой стаў падобны на позневечаровую залу-пачакальню на вакзале. З той розніцай, што невядома, калі прыйдзе патрэбны цягнік.

“Гасцям” было найпрасцей, бо іхняя змена заявілася роўна ў восем вечара – хвіліна ў хвіліну. Прывеў яе той самы ранішні начальнік, якога Андрэй назваў Пузылём. Відаць, менавіта ён і кіраваў аперацыяй па “паімцы асабліва небяспечнага дзяржаўнага злачынцы”. Пузель прывітаўся з Андрэем кіўком галавы, як са старым знаёмым, і са здзіўленнем аглядзеў пакой з нязванымі гасцямі, а цяпер “часова затрыманымі”. Пэўна, не чакаў, што столькі народу збярэцца. Прысвіснуў:

– Ого, блін, нах...! – і больш нічога не сказаў.

Зменныя, ніяк не названыя, нават Пятровым і Сідаравым, былі, зразумела, у цывільным і, калі распрануліся, амаль нічым не адрозніваліся ад большасці з тых, хто быў у кватэры. Ні ўзростам, ні вопраткай, ні нават постацямі: гэтыя, па ўсім, спортзалу не наведвалі, альбо былі навічкамі і яшчэ не паспелі накачацца ды ад’есціся. Зрэшты, амаль нічым не адрозніваліся... Бо была відаць у іхніх рухах, у постацях, у тварах – ва ўсім – нейкая засяроджанасць і строгасць, нейкая скаванасць і насцярожанасць. Быццам яны ўвесь час чакалі ад прысутных нейкае падставы, падвоху і ўнутрана былі гатовыя да гэтага. Усё ж былі яны наглядчыкамі над іншымі і ролю сваю разумелі. Аднаго Андрэй назваў для сябе Стрыжаным – валасы ў яго былі зусім кароткімі – пару міліметраў, але галава не выгаленая да лустэркавай роўнядзі, як модна цяпер, а другога – Худым. Проста каб не блытаць. Яны адразу занялі свой пост на варыўні. З іхняй лёгкай перамоўкі Андрэй улавіў, што Кастуся яшчэ не арыштавалі і ніхто не ведае, дзе ён можа быць. Але гэта і без таго было зразумела, бо іначай засаду з кватэры яны знялі б.

Зноў усталявалася цішыня, якая бывае сярод выпадкова сабраных чужых

людзей, пакуль між іх не знойдзецца нейкі нефармальны лідэр і не стане ініцыятарам размоваў. Лідэра не знаходзілася. Не хацелася ім быць і Андрэю, няхай і як гаспадару. Не ў ягоным характары гэта, ды і не наймаўся ён быць “масавіком-зацеянікам”, каб весяліць няпрошаных гасцей.

Словам, усе пакуль толькі пераглядваліся ды вывучалі адно аднаго, час ад часу зыркаючы ў бок варывенькі, дзе гэтаксама ціхмяна сядзелі “госці”. Стрыжаны паклаў рукі на стол і пальцамі бязгучна перабіраў імі, бы іграў на піяніна. Худы пазіраў у вакно на суседні дом, дзе гарэла ўсяго некалькі вокнаў ды рэклама на крамах і кавярнях.

Раптам са спальні выйшаў яшчэ адзін насельнік кватэры – кот Базыль. Дагэтуль яго не было відаць і чуваць. А тут стаў у дзвярах, агледзеў пакой, поўны незнаёмых людзей, пачуў чужыя пахі, падняў хвост і пачаў гучна мяўкаць. Што ён тым хацеў паказаць, невядома. Ну, мусіць, гэтак выказваў сваю незадаволенасць, некамфортнасць ад таго, што сабралася столькі людзей і загарадзіла яму праход да варыўні, дзе пад сталом звычайна ў гэты час чакала яго місачка з ежай... Усе адразу звярнулі на Базыля ўвагу, але толькі павярнулі вочы і сядзелі моўчкі. Першым не вытрымаў Худы. Нервова матлянуў галавой і махнуў рукой:

– Ды супакойце яго, нах...! Забярыце, схавайце куды... Хай не каўкае тут, нах...

– Можна, я занясу ў пакой да дачкі? І дзецям весялей будзе, – сказаў Андрэй.

“Давай”, – кіўнуў галавой Худы і нецярпліва замахаў рукамі: “Нясі-нясі адсюль!” Пэўна, і яго нервала, выводзіла з сябе гэтае незразумелае сядзенне ў чужой кватэры, замест таго, каб быць цяпер дома.

Дачка Андрэя і яе сяброўкі “сядзелі ў інтэрнэце”. Во навіна дык навіна! Чаму “госці”, адабраўшы ва ўсіх мабільнікі, не забралі ў Алесі ноўтбук – не зразумела. Мо таму, што не стаяў ён на сталі, а ляжаў на момант уварвання “гасцей” у запlechніку, з якім яна ходзіць на заняткі. А кампутар – гэта не толькі самая свежая інфармацыя, але яшчэ і электронная пошта ды скайп. Карацей, усе аднакурснікі Андрэевай дачкі і сябровак, што да яе прыйшлі, ужо ведалі, што яны знаходзяцца пад “хатнім” арыштам і што ў кватэры Алесі ў засадзе сядзяць “госці”.

– Вы хоць бацькам сваім паведамлілі, дзе самі цяпер? Яны ж з глуздоў з’едуць шукаючы вас па бальніцах ды спецразмеркавальніках...

– Паведамлілі, паведамлілі. Адразу ж. Сказалі, пераначуем сёння ў сяброўкі.

– Не сказалі чаму?

– Не. Падумалі, не варта іх лішне хваляваць.

– Ну, можа, і праўда: хваляваць не трэба... Але малайцы, здагадаліся паведаміць. Ну а што там новага ў свеце?

Андрэй спытаў, а сам адышоў да дзвярэй, каб, калі што, перахапіць “гасцей”, як тыя, зачакаўшыся, прыйдуць шукаць яго. Важна “не спаліць” кампутар.

Дзяўчаты паведамлілі апошнія навіны: затрымана больш за тысячу чалавек, сядод якіх ёсць і моцна пакалечаныя – зламаныя рукі, ногі, страшенне мозгу... Арышты працягваюцца яшчэ і цяпер: вылічваюць па нумарах мабільнікаў тых, хто быў на плошчы ўвечары, прыязджаюць дамоў і забіраюць. Мабільныя аператары здалі ўсю інфармацыю пра званкі кліентаў з плошчы падчас мітыngu. Па тэлевізары паказваюць няшчасных “параненых” адма-

розкамі-мітыngoўцамі спецназаўцаў, якія ляжаць у шпіталях. Найбольшая і найчастая “траўма” ў іх – ха-ха! – выбітыя пальцы рук. Здрава папрацавалі хлопцы. Адвялі душу... Былых кандыдатаў у прэзідэнты абвінавачваюць у спробе захапіць будынак ураду і ў арганізацыі дзяржаўнага перавароту. За гэта чакае іх, пішуць, расстрэл ці пажыццёвае зняволенне. Што са збітым яшчэ да плошчы адным з кандыдатаў у прэзідэнты, выбітным паэтам – невядома. Ходзяць чуткі, што ён памёр і цела яго трымаюць у турме-амерыканцы ў цэнтры Менска...

– Што вы кажаце! Не можа таго быць.

Дзяўчаты самі спалохаліся сказанага, нібыта раптам усвядоміўшы, што гэта азначае.

– Так пішуць... – толькі і прамовілі.

Агаломшаны, Андрэй стаяў у дзвярах і не мог скрануцца з месца. Калі гэта праўда, што адзін з кандыдатаў забіты амапаўцамі... Што не проста пралілася кроў – то не дзіва, кроў пралівалася не раз і дагэтуль, – але тут жа... смерць... Ды яшчэ смерць аднаго з лідэраў, аднаго з кандыдатаў... Гэта перабор. Улады тым самым перайшлі Рубікон... Доўга захоўваць таямніцу яны не здолеюць. А пахаванне можа ператварыцца ў сапраўдную рэвалюцыю... Сотні тысячаў выйдучь на развітанне.

І, забыўшыся пра перасцярогу, Андрэй кінуўся да кампутара.

Чуткі былі пакуль толькі чуткамі. Дакладна было вядома, што кандыдата моцна збілі пры арышце. Здымкі яго, беспрытомнага, з акрываўленай галавой, жаклівай гематомай пад вокам, журналісты паспелі выставіць. Кандыдата даставілі ў бальніцу, каб аказаць першую дапамогу, але адтуль яго забралі спецназаўцы – загарнулі голага ў коўдру і адвезлі ў турму.

Гэта Андрэй ведаў яшчэ з начнога сядзення з Кастусём. Але што і як з ім далей, ці жывы – ніякіх звестак за ўвесь дзень. Толькі здагадкі. Аж да самай страшнай.

І ўсё ж грэх было Андрэю не скарыстаць шанец і не паспрабаваць паведаміць агульным з Кастусём знаёмым пра тое, што яго тут чакаюць... Аднак ва ўсіх скайп быў адключаны. Пэўна, і там ёсць засады, падумаў Андрэй, але на тых кватэрах, відаць, “госці” да кампутараў нікога не падпускаюць. А значыць, яны адключаныя і электронная пошта таксама не дапаможа. Можна толькі лішне засвяціцца. Крыху расчараваны гэтым, Андрэй вярнуўся ў гасцёўню.

*

Больш ніхто ў гэты дзень, а дакладней ужо вечар, не прыйшоў.

Чалавек прывыкае да ўсяго, супакоіліся неяк і сабраныя “гасцямі” ў кватэры людзі. Павячэралі гарбатай ды кавай, сырам ды каўбасой. Новыя “госці” ў размовы не ўмешваліся і харчавацца не перашкаджалі. Андрэй адразу заўважыў, што яны самі прыйшлі нечым узбуджаныя і заклапочаныя. А потым, калі мыў посуд, міжволі пачуў іхнюю ціхую гутарку на павышаным шэпце. Цурчэла вада, і ім падалося, пэўна, што Андрэю нічога не чуваць. Ды і гарэла ім, відаць, карцела пагаварыць. Злавалі яны на сваё начальства, якое няправільна падзяліла прэміі. За ўдзел у разгоне нейкага мітыngu, як Андрэй зразумеў, не ўчарашняга, а ранейшага, перад выбарамі. Асабліва абурўся Худы, што далі, як ён казаў, “пошчрэнне” нейкаму Салавейчыку, які “ні разу дубінкай не ўзмахнуў”, а наадварот, “дапамагаў дзяўчатам уцякаць, а адну дык увогуле пад руку вывеў з аўтобуса”, куды яе закінуў Худы. “Я

гэта цярпець не буду, – шыпеў ён, – заўтра ж напішу рапарт...” Стрыжаны спрабаваў яго супакоіць: “Не спяшайся, самі разбяруцца”. “Ага, разбяруцца. Хіба першы раз такое... Напішу. Гэта ж не-спра-вяд-лі-ва! Мы аддуваемся, працуем, а ён у міласэрнасць гуляе. Добранькі, блін...”

“Во які змагар за справядлівасць, – міжволі падумалася Андрэю. – І не задумваецца нават, у чым тую несправядлівасць бачыць! Працуе ён. Не дай Бог такой працы ні сабе, ні каму з родных... І адкуль яны бяруцца, такія служакі? Здаецца, звычайныя хлопцы. Але ж... Не менш дзіўна і іншае: знаходзяцца яшчэ сярод гэтых “сłużакаў” такія, як той Салавейчык. Што яны там робяць? Да таго ж і прэміі атрымліваюць “незаслужаныя”... Няўжо не разумеюць, што яны нічым не лепшыя, хоць і спрабуюць камусьці дапамагчы? Зрэшты, можа й добра, што ёсць і такія, хоць нейкая карысць ад іх: дзяўчыну вось адпусціў”.

Пасля вячэры Андрэй заўважыў, што лядоўня амаль пустая: пракарміць больш за пятнаццаць чалавек – справа няпростая. Не разлічвалі яны з жонкай сёння на столькіх нязваных гасцей. Ежы, апроч некалькіх яек ды хвосціка каўбасы, на раніцу не засталася. А хлеб скончыўся ўвесь яшчэ падчас вячэры – нат усім не хапіла. І як гаспадар Андрэй мусіў перапыніць невясёлую размову “гасцей”:

– Прабачце... Што там кажа вашае начальства: ці доўга мы яшчэ будзем сядзець пад арыштам?

– Колькі трэба, столькі і будзеце. Гэта не вашага розуму справа...

“Якія яны аднолькавыя ў сваёй грубасці і непавазе, – міжволі падумалася Андрэю. – Начальнікі, блін. Як усё ж псуе чалавека любая ўлада над іншымі: дай свінні рогі...” Але сказаў як мага спакайней:

– Ды мы, бачыце, людзі смірныя: пасядзім колькі трэба будзе. Толькі ж – нам тут таксама нешта есці трэба... Ды і вам. А прадукты заканчваюцца. Лядоўня, паглядзіце, пустая. Дык ці будуць нас карміць чым? І калі?

“Госці” перазірнуліся. Відаць, і для іх гэта было неспадзяванкаю. Ніхто загадзя пра тое не падумаў. Але сапраўды – жыць то неяк трэба. А значыць, і харчавацца.

– А можа, вы мяне ў краму пусціце? Закупіцца... Яшчэ ж не позна. “Суседзі” ў нас да адзінаццаці працуюць. Тут блізка – амаль насупраць.

“Госці” зноў перазірнуліся, аднак выгляду, што разгубіліся, не падалі:

– Прадукты будуць. Ваша я справа сядзець і не пікаць, – сказаў Худы, а сам узяўся за тэлефон.

І зноў Андрэю падумалася: “Ну і лексіка ў іх... Як хутка такія вось халуі парабіліся начальнікамі. Хто ты такі, недадумак, у параўнанні са мной, з іншымі тут? Але, бач, надзелены ўладай і ўжо голас павышае: “сядзець і не пікаць”, кажа. Хоць бы крышку павагі да старэйшага, незнаёмага табе чалавека, які ні перад табой, ні перад тваім кіраўніцтвам ні ў чым не вінаваты. Такі ж грамадзянін, як усе, як ты сам... Нам жа і далей жыць у адной краіне. Свет цесны. Заўтра ты ці твая жонка да мяне ці да такога, як я, пойдзеце ў паліклініку зуб лячыць, у краму хлеб набыць ці ў садок дзіцё сваё прывядзеце... Як ты людзям у вочы глядзець будзеш?”

Але прамаўчаў: што тут казаць – мёртвыя душы сораму не маюць... А найчасцей яшчэ і ганарацца, гэтак “высока” ў іхнім вымярэнні ўзляцеўшы. Праца ў іх, бачыш, такая...

*

І сапраўды, усе сядзелі па сваіх кутах і “не пікалі”. Панавала ўсеагульная панурасць і стома. Толькі зрэдку ўзнікалі кароткія размоўкі-перамоўкі. Ды час ад часу гучаў распачны шэпт-хваляванне Машы да Мішы: “Як там нашыя дзеці адны? Што пра нас думаюць? Дзе мы прапалі? Ноч жа на дварэ... Ноч!..”

Цішыня. Толькі рэдкае парыпванне крэслаў ды падлогі, нясмелае пакашліванне ды пашморгванне носам. Зрэшты, а пра што маглі размаўляць абсалютна незнаёмыя людзі, якія ўпершыню сабраліся разам, ды яшчэ пад такім суворым наглядом? А тое актуальнае, што іх збліжала, пра што ім, можа, і карцела пагутарыць, пра што, мажліва, гаварылі б яны цяпер дома на кухнях, было тут якраз небяспечным... А таму часовыя, але няўзнятэрміновыя “вязні” Андрэвай кватэры адно – час ад часу зыркалі ў бок “гасцей” ды цяжка ўздыхалі.

Андрэй таксама сядзеў моўчкі, хоць яму і хацелася расказаць пра апошнія навіны, пачутыя ад дзяўчатак. Але як тут скажаш на вачах і пры вушах “гасцей”? Пачуюць і адразу здагадаюцца, дзе ён здабыў інфармацыю.

Маўчалі на варыўні і “госці”. Усім, пэўна ж, і ім таксама, быў зразумелы абсурд гэтай сітуацыі. Жывем жа не ў дзясятым стагоддзі і нават не ў дваццатым...

Так, усе заткнуліся, схаваліся ў сябе, у свае дробныя клопаты і думкі. Дзяржава зрабіла з іх маўчуноў. Абы ціха і нікога не чапалі... Было ўжо такое пры Сталіне. Не адсядзеліся, не адмаўчаліся. Літаральна кожную сям’ю зачэпіла гулагаўскай кухвайкай. Калі не родных і блізкіх, дык суседзяў, аднавяскоўцаў, калегаў, сяброў, проста добрых знаёмых вырвалі з жыцця, каб праз дваццаць, трыццаць гадоў даслаць паперку пра невінаватасць і рэабілітацыю “ворага народа”. І ніхто не ведае нават, дзе магілкі іхнія, у якіх такіх Курапатах пад Менскам, Гомелем, Котласам, Магаданам яны пахаваныя... Але гісторыя ніколі нічому не вучыла. Ды і як яна магла навучыць, калі і яе замоўчвалі. Камуністы дагэтуль не пакаяліся за злачынствы супраць свайго ж народу. Ні ў кога прабачэння не папрасілі за памылку, за беспадстаўны арышт і смерць. А іх вучні-паслядоўнікі працягваюць карыстацца тым жа запалохваннем. Самае лёгкае вылучыць лідэраў, Кастусёў такіх вась самых актыўных, арыштаваць іх і паказальна пакараць, збіць, аштрафаваць, пратрымаць у турме, урэшце, проста звольніць з працы і не прымаць нікуды, нават у дворнікі. Каб іншыя, ведаючы гэта, сядзелі ціха і носа не высоўвалі са сваіх дамовак-норак.

Так было і цяпер, тут, у Андрэвай кватэры. Іх пазбавілі волі на няпэўны час, і ніхто, ніхто! – не паспрабаваў супрацівіцца гэтаму. Усе прынялі арышт як належнае. Тупа сядзелі і чакалі, пакуль нехта зверху не дасць каманду закончыць “аперацыю”, зняць засаду на гіперважнага “дзяржаўнага злачынцу”. “Ну няхай, я дома, – думаў Андрэй. – Мне няма чаго торгацца. А ў іх жа ва ўсіх сем’і, жонкі, дзеці, бацькі. Праблемы нейкія, справы, абавязкі. Планы, урэшце... І чакаюць іх, шукаюць, пэўна, па знаёмых, а то і па бальніцах. Вочы праплакалі. Тэлефоны абарвалі. А яны сядзяць пакорліва, нават не абураюцца. Церпяць... Талерантныя беларусы, блін. Што тут яшчэ сказаць...”

Ноч

Час хоць і цягнуўся ў маўчанні, але наперад рухаўся. Набліжалася поўнач. І трэба было класціся спаць. А як і дзе? Андрэва кватэра была не толькі

па ежы зусім не разлічаная і не прыстасаваная на тое, каб прыняць адразу больш за пятнаццаць чалавек. Зразумела, ложкаў ды канапаў не хопіць на ўсіх. Няма столькі “койка-месцаў”. Не інтэрнат жа, і не гатэль. Сантэхнікі, распаўсюднікі Бібліі ды бабулька як людзі простыя і звыклія казалі: нам нічога не сцяліце, мы і на падлозе пераначуем, руку пад галаву падклаўшы. Іншым жа, відаць, давядзецца спаць па чарзе.

Як гаспадарам і найбольш стомленым Андрэю з жонкай дазволілі легчы ў спальні, але пры адчынёных дзвярах. Дзяўчатам – у сваім пакоі. Астатнія размясціліся на канапе, крэслах і на падлозе ў гасцёўні. “Госці” сядзелі на эдліках у варыўні пры ўключаным толькі там святле.

Андрэй паглядзеў на жонку побач: яна ляжала з расплюшчанымі вачыма. Заўважыла ягоны позірк:

- Як там Алеся? – ціхенькім шэптам спытала пра дачку.
- Не хвалойся. Усё добра. Яна ж не адна.
- А дзяўчаты як?
- Не перажывай за іх. Ім не сумна там. Размаўляюць. Урокі вучаць.
- Ну а мы? Што рабіць будзем?
- А што тут зробіш... Чакаць.
- І доўга?
- Хто яго ведае. Ад нас нічога не залежыць.
- Перад людзьмі няёмка – нібыта мы ў гэтым вінаватыя... Навошта ты іх пусціў?
- Каго?
- Ды... чужых гэтых.
- А што, што я мог зрабіць? Яны ўварваліся ў кватэру – я і апамятацца не паспеў...

Жонка маўчала.

Маўчаў і Андрэй. У яго самога было такое ж пачуццё віны – перад суседзямі, намеснікам, сантэхнікамі і ўсімі іншымі раней незнаёмымі яму людзьмі, трыманымі ў кватэры. Але ён не даваў яму разгарнуцца, прымушаў сябе думаць, што, прынамсі, большасць сабраных тут разумеюць недарэчнасць і абсурднасць сітуацыі.

– Нічога, – супакаяльна сказаў ён, – людзі ж не дурныя. Бачаць, што адбываецца... Пастарайся заснуць. Дзень у нас сёння быў занадта доўгі.

Жонка паклала галаву Андрэю на плячо і, падобна, задрамала. І яму можна было падрамаць крыху.

Ды хіба ж заснеш пасля такога нервовага дня і ў бачнай прысутнасці столькіх людзей, якія то ўздыхаюць, то пакашліваюць ціхенька, то проста варочаюцца і рыпяць хто крэслам, хто палавіцамі, і таксама не спяць. Адварнуўшыся ад плямы святла ў дзвярах, Андрэй паглядаў у цёмнае вакно, за якім, ведаў, павінна быць голле высокай яліны, але яе не было відаць. Была толькі цемра. Беспрасветнасць. Ноч забрала ўсе колеры, пакінуўшы адзін. Свой, чорны. І трэба было сябе прымушаць, каб уявіць, што ўсё ж недзе там, за вакном, нешта ёсць, што жыццё працягваецца. А не спынілася, як тут, у ягонай кватэры.

Зрэшты, у Андрэя з’явіўся час, каб спакойна абдумаць, што ж здарылася сёння...

А сапраўды: што ўласна адбылося? У ягоную кватэру ўварваліся нейкія людзі ў цывільным, якія, дарэчы, дагэтуль не паказалі ніякіх дакументаў.

І мала таго, што арыштавалі яго, сям'ю, дык яшчэ і напускалі поўную хату нейкіх невядомых, незнаёмых між сабой, чужых людзей, і трымаюць тут... І ўсе, не толькі ён, падпарадкаваліся ім. Сядзяць цяпер вось паслухмяна, ціхмяна, пакорліва – рахмана, моўчкі, як рыбкі ў слоіку. Няўжо ні ў кога не варухнулася нават думка: чаму мы тут сядзім? Хто яны такія, гэтыя ў цывільным? Адкуль у іх улада над намі? Хто ім даў яе? Які такі Бог, цар альбо герой? Чаму б не ўстаць і не выйсці з кватэры? Што будзе? Гэтыя ў цывільным кінуцца і не дазваляць? А калі пайсці не па адным, а ўсім? Разам. Аднаго перахопяць, двух, але астатнія выйдучь... Не будуць жа яны кідаць на падлогу і збіваць нявінных людзей. Тым больш страляць... Дык чаму ўсе ім падпарадкоўваюцца? Што такое жыве ў народзе? Адкуль гэтка пакора? Колькі разоў Андрэй бачыў кадры, як падчас апошняй вайны дзесяць узброеных вінтоўкамі людзей вядучь сотню, а то і тысячу на расстрэл. Да загадзя выкапанай ямы, за якой кулямёты. Пры тым няважна, хто ў калоне – рускія, беларусы, немцы, яўрэі, палякі... Як няважна і хто іх ахоўвае... Ну кіньцеся, разбяжыцеся. Хай пры гэтым заб'юць дзесяць з вас, хай пяцьдзясят – астатнія ж уратаюцца. Ну няхай нават уратаецца дзесяць з тысячы ці толькі адзін... Калі нават усяго адзін – то і дзеля гэтага варта паспрабаваць уцячы, разбегчыся. Дык не – усе ідуць на расстрэл, на забой. Маўкліва. Паслухмяна. Чаму? Што ёсць такое ў прыродзе чалавека, зноў жа, няважна, незалежна якой нацыянальнасці, якой расы ён? Хто гэта заклаў у ім? Бог? Ці ўладары, якім забіць чалавека, што аловак ці запалку зламаць? Ці папярэднія гады жыцця ў жаху, страху, паняволенні, а калі мякчэй – дык проста ў дысцыпліне? Як пазбавіцца гэтага жаху, што пасяліўся і жыве ўжо не ў адным пакаленні? Як зажыць вольна і шчасліва без страху, што паралізуе ўсе іншыя пачуцці? Ці магчыма ўвогуле гэта? Як стаць вольным ад забабонаў і навізаных спалохаў? Ці ёсць ад гэтага адзін, агульны рэцэпт?..

Ну вось возьмем нашу кватэру. Што ўсіх трымае ў ёй? І што было б усім і кожнаму паасобку, калі б яны сёння не скарыліся гэтым “гасцям”? Калі б зараз сабраліся і пайшлі да выхаду... Што б яны рабілі? Сапраўды: кінуліся б наперарэз, бы ваўкі, і не падпускалі да дзвярэй? Так, пэўна, кінуліся б. І што – толькі гэта трымае ўсіх, ці нешта яшчэ? Што яшчэ? Страх? Так, страх... Толькі страх. Страх за свой кволенкі спакой. Страх, які пранізаў усё грамадства. За гэтыя пятнаццаць гадоў створаная такая сістэма, што кожнаму, нават бамжам, ёсць што губляць. Каму працу, каму волю. Бо дзяржава жорстка распраўляецца з любым іншадумствам, з любым супрацівам. Паказальна жорстка. А таму кожны чапляецца за сваё дробненькае “шчасце”, баючыся страціць яго. Вось да чаго яны дажыліся ў цэнтры Еўропы... Яны? Толькі яны? Ці цяпер усе такія і ў заможнай Еўропе?..

Каму цікава назіраць, як людзі ператвараюцца ў быдла? Хіба толькі таму, хто гэта робіць. Няважна дзе: на Кубе, у Бірме, Кампучыі, Паўночнай Карэі ці тут. Але чаму ён не думае пра будучыню? Не сваю, а свайго народа? Ды таму не думае, што ў яго па-за ім самім будучыні няма... Увесь гэты свет ёсць, пакуль ёсць ён сам. І ягоная задача ўтрымацца пры ўладзе максімальна – пажадана да смерці. Каб памерці ад старасці. А не ад кулі ці атруты. І ўсё робіцца дзеля гэтага. Знішчаюцца ворагі і сябры, прыніжаецца, ператвараецца ў статак народ. Паступова такі ўладар абрастае “папалечнікамі”, якія жывуць пры ім, маюць ад гэтага выгоды і робяць усё, каб захаваць ягоную, а значыць і сваю ўладу. У валтузні між сабой дзеля таго, каб заняць мейсца бліжэй да трону,

яны знішчаюць адзін аднаго, а ён назірае за гэтым і падтрымлівае мацнейшых: самых-самых адданных. Лаяльных, блін... Тых, што гатовыя маці родную, жонку, дзяцей адправіць у турму, знішчыць, каб самому застацца наверху. Стварыць такую сістэму, калі ты адзін кіруеш усім і ўсімі, няцяжка. І ўтрымаць таксама. Дзеля гэтага трэба мець толькі жаданне. І не мець усяго таго, што робіць чалавека чалавекам, а не жывёлай. Сумлення найперш... Зноў і зноў – сумлення. Так было тут пры Сталіне. І з таго часу нічога новага не прыдуманна.

З іншага боку – з такімі паслухмянымі, талерантнымі людзьмі, як тут – горы можна звярнуць. Мець гэтакі народ – шчасце для любога кіраўніка. Вось бы толькі скіраваць гэтую дысцыплінаваць, падпарадкаванаць і боязь начальства ў правільнае рэчышча... Не на мэту захавання сваёй улады шляхам яшчэ большага запалохвання, а на супольную працу. Як зрабілі гэта ў некаторых, цяпер самых перадавых, усходнеазіяцкіх дзяржавах Карэі, Японіі. Ды і ў Кітаі...

Думкі праносіліся ў галаве Андрэя, і ён не ведаў, гэта была ява ці сон. Гэта быў нейкі прамежкавы стан між спакоем і ўзбуджэннем. Калі нібыта спіш, але чуеш, што адбываецца вакол. Ці думаеш, што спіш... Ці думаеш, што чуеш... Ці думаеш, што думаеш...

...Страх... Адкуль і як ён пасяліўся ў нашых сэрцах, у нашых галовах, у нашых душах? І навошта? Бо менавіта ён, страх, не дае нам мажлівасці падняць галаву, уздыхнуць вольна. Зразумела, пасеяны ён у нашай краіне яшчэ ў сталінскія, савецкія часы. Кароткая, лёгкая гарбачоўская вольніца скончылася практычна ледзь пачаўшыся, як і хрушчоўская адліга некалі. І ўжо больш за пятнаццаць гадоў мы зноў жывем у тым самым страху. Няхай і не за жыццё ўвогуле, бо нішто нам не пагражае смерцю, як было ў часы сталінізму, але за жыццё ў прыныце. За магчымасць мець працу, хлеб на стала і не быць ізгоем у грамадстве...

...Страх... Няма ў свеце больш ганебнага пачуцця. І ні адно пачуццё не нанесла чалавецтву столькі шкоды, колькі гэтае. “Бойцеся абьякавых”, – сказаў некалі адзін пісьменнік. А страх якраз і вядзе нібыта да абьякавасці, да імкнення схавацца ў самім сабе, у сваёй шкарлупцы: толькі мяне не чапайце. Мая хата з краю... Хоць на самой справе гэта не абьякавасць, а боязь за сябе любімага, за сваіх блізкіх, нармальнае жаданне жыць ціха і спакойна... Нармальнае жаданне? Нармальнае пачуццё? Так, нармальнае, але не ў нашых умовах. Бо тут гэта ёсць салодзенькі самападман, з якога і вынікае абьякавасць. Зрэшты, мажліва, гэта ніякая не абьякавасць, а проста імкненне выжыць, інстынкт самазахавання выпрацаваны дзесяцігоддзямі, сотнямі гадоў жыцця ў экстрыме, у войнах, паўстаннях, рэвалюцыях пакаленнямі папярэднікаў і перададзены нашчадкам. І яны нічога не могуць зрабіць з сабою, не могуць скінуць вась так адразу тых дзесяцігоддзі прыгнёту і ўціску, расправіць плечы і выйсці... Выціснуць раба з сябе, забіць дракона ў сабе і выйсці няхай не пад кулі і нават не пад міліцэйскія дручкі, а пад простую пагрозу арышту, штрафу, страты працы, месца вучобы, каб заявіць, што і мы маем годнасць і не хочам больш жыць у... страху. Так, у страху... Замкнутае кола, каб разамкнуць якое, трэба няшмат. Толькі воля. Але воля не аднаго, а ўсіх. Толькі ўсіх разам. Выключна. Усіх... А вось гэтага якраз ніколі не будзе. І разумее гэта кожны паасобку, і разумее гэта ўлада, якая імкнецца дзяліць цэлае на адзінкі. На чым і трымаецца. Менавіта на тым, што ёсць разам узятае: і страх, і абьякавасць, і недавер да бліжняга. А

ў выніку – няўменне аб’яднацца супраць сілы, якая і не сіла, а толькі пазнака яе, бо сіла гэта яны – кожны паасобку і ўсе разам. Няўменне вылучыць лідэра і стаць сцяной за яго. Няўменне раба жыць вольна...

...Страх... Пакуль на мітынгах не збівалі, не саджалі масава за ўдзел у іх людзей, на мітынгі пратэсту выходзілі дзясяткі тысячаў, а то і больш за сто тысячаў. Гэта нямала для краіны ў дзесяць мільёнаў. А потым... Не адразу, а паступова пачала працаваць “вертыкаль улады”. І застрашылі людзей. Баяцца ўжо не тое што ў турму трапіць, проста працу страціць баяцца...

...Страх гэты пасяліўся і жыве ўжо не ў галаве, не ў сэрцы, не ў душы, а ў жываце, у страўніку...

...Страх – гэта не веды, а здагадкі. Страх – гэта невядомасць за паваротам: дарогі, жыцця... Страх – гэта спроба прадбачыць небяспеку, зло. Але страх – гэта заўсёды перабольшванне той самай небяспекі... А таму страх – возера, якое не пераплыць, бо насамрэч яго няма... Але нам не дадзена таго зразумець, бо мы аслепленыя страхам, які малюе тое возера, якога няма... І мы робімся рабамі свайго намаляванага страху. Што можа быць жахлівей?.. Бо палохае не страх, а невядомасць недзе там наперадзе... А будучыня – гэта заўсёды невядомасць. І той страх, які нам уяўляецца, яшчэ страшней за рэальны... Страшны не страх сам па сабе, а тое награванне страху, якое мы робім, дадумваючы мажлівае.

...Ёсць адзін вялікі страх – страх памерці. Ён заўсёды быў асноўным. А цяпер з’явіліся дзясяткі дробненькіх страхав: страціць працу, напрыклад. Альбо боязь за родных: мая смеласць, рашучасць, прынцыповасць нанясе ім шкоду... Але што гэта такое ў параўнанні з жыццём, якое праходзіць, губляецца ў такіх вось маленькіх страхах. Людзі хаваюцца ў страх. Прыдумваюць сабе страхі, каб нічога не рабіць. Страх як апраўданне бяздзейнасці... А баяцца можна ўсяго, нават таго, чаго баяцца ніяк нельга... Бо самы страшны страх – той, што мы прыдумалі. Той, якога няма. І чым даўжэй, чым мацней яго няма, тым страшнейшым ён нам здаецца... Колькі ў свеце прыдуманых страхав? Усе... Усе прыдуманыя. Адны прыдумваем мы самі, іншыя прыдумваюць для нас тыя, хто хоць трошкі ўзвышаецца над намі, каб кіраваць намі...

...Страх і нянавісць ходзяць побач. Але ўладары кажучь: няхай яны нас ненавідзяць, але баяцца. Бо няма ў дыктатараў больш магутнае зброі, чым страх. “Дайце мне магчымасць запалохаць людзей, і я буду вярхоўкі з іх віць”, – кажа дыктатар. І палохае. Часцей нават не стратай жыцця, а пазбаўленнем простых чалавечых патрэбаў: ежы, працы, кар’еры, свабоды ўрэшце...

...Страшна ісці паўз могілкі. Не праз, а паўз... У любы час. Няважна, гэта дзень ці вечар. А тым болей ноч. Няважна, могілкі ў чыстым полі, густым лесе ці пасярод вялікага горада. Дзіўна, але, заўважылі многія, з гадамі гэты страх праходзіць. Наймацнейшы ён у дзяцінстве. А ў старасці многіх нават цягне на могілкі – проста пахадзіць сярод магілаў... Не сваіх родных, а чужых, абсалютна чужых людзей. Які ў каго помнік паглядзець. Пачытаць надпісы. Бачыў, як загарваюцца ў радасці вочы ў некаторых, калі заўважаюць яны, што пахаваны чалавек памёр зусім маладым...

...Страх – гэта калі прафесар, вядомы і паважаны чалавек, выпісвае апазіцыйную газету не на сябе, а на суседа і кожны раз падкаравульвае паштальёна, калі ён прыносіць газету, і выкрадае яе са скрынкі суседа. Прычым сусед і не падазрае, што з’яўляецца падпісчыкам той газеты. Але прафесар ведае: калі будуць браць усіх апазіцыянераў – возьмуць суседа, а не яго...

...Страх заразны сярод людзей, як любая эпідэмічная хвароба. Страх паралізуе розум і волю, разумныя – тупеюць, моцныя робяцца слабымі: бяры і адных, і другіх голымі рукамі... Але яшчэ горш – перастрахоўка. Менавіта яна загубіла не адну светлую душу, зрабіла нягоднікам і баязліўцам не аднаго раней сумленнага чалавека...

...Страх спараджае пакору. Пакора – абьякавасць. Абьякавасць – бяздзеянне. Бяздзеянне – рабства. Рабства – трымаецца на страху, які спараджае пакору... Як выбрацца з гэтага зачараванага кола? Як разамкнуць, разарваць яго? Чалавецтва так і не выпрацавала адзінага для ўсіх шляху. У кожнага чалавека (народа) ён свой. Адзіны і просты: разарваць гэты ланцуг у любым месцы і любы момант – патрэбна толькі пазбыцца аднаго са звёнаў гэтага ланцуга ў самім сабе...

...Страх нараджаецца разам з намі і памірае разам з намі. Дакладней, ён ёсць да нас, чакае нас пры нараджэнні і праводзіць у апошні шлях. А сам застаецца тут, на зямлі, у чаканні нованароджанага. Ён нікуды не знікае і не знікне нават тады, калі на планеце не застанецца ніводнага чалавека.

...Але – менавіта страх збярог не адно жыццё. Страх робіць нас асцярожнымі і абачлівымі ў моманты небяспекі. А таму страх не заўсёды зло. Без пачуцця страху чалавек не стаў бы чалавекам...

...Страх – не прачытаная кніга, на кожнай старонцы якой цябе чакаюць нечаканасці. Чаканыя нечаканасці – вось што такое страх...

...Няма ніжэйшага чалавечага пачуцця, чым страх, і вышэйшага, чым свабода...

...Мацней за страх часам бывае толькі сорам. Сорам ад разумення, што потым давядзецца жыць між людзей, якія будуць ведаць, што ты паддаўся страху і здрадзіў сабе ды ім...

...Адзінае, чаго трэба баяцца чалавеку ў жыцці, – свайго страху...

Думаючы так, праганяючы, прагортваючы ў сабе гэтыя думкі, Андрэй устаў, зазірнуў у пакой і ўбачыў, што ўсе ўжо спяць. Нават наглядчыкі іхнія пасопваюць на варыўні, паклаўшы галовы на стол. І тады ён вырашыў цішком выйсці на вуліцу, прагуляцца па горадзе, паглядзець, што там робіцца. Апануўся, дзверы не грукнулі, а толькі кароценька, па-змоўніцку, рыпнулі. У пад'ездзе было жоўта і чыста. У тамбурыку на першым паверсе каля самых дзвярэй стаялі дзве бутэлькі з-пад піва. Дарагога, імпартнага. Відавочна, пілі яго не бамжы. Тыя за гэтыя грошы купілі б пару, а то і тры бутэлькі танненькага пладова-ягаднага “чарніла” ці “бырла”, як цяпер кажуць, беларускай вытворчасці. У двары даволі светла ад снегу, зусім не холадна і не страшна. Андрэй вырашыў схадзіць да праспекту: усё ж жыццё нават і ў такі позні час гуртуецца там. Хвіліна, і ён выходзіць на яго. Шчодро асветлены, праспект у гэты начны час не пусты, як можна было б падумаць. Андрэй бачыць, што ўздоўж яго, на ўсім працягу, крыху прыхоўваючыся ў ценях дамоў, стаяць амапаўцы ў форме. Пацэпваюць плячыма, пастукваюць чаравікамі-берамамі. Застаяліся. Холадна. Змерзлі. Чагосьці чакаюць... І ён тут таксама не адзін. Там-сям стаяць людзі ў цывільным і выпягваюць шыі, паглядаюць у бок павароту з вуліцы на праспект. “Што тут адбываецца?” – спытаў Андрэй у мужчыны, які туліўся побач. “Казалі, што будуць гнаць арыштаваных на плошчы”. І тут з-за рога дома пачала выпаўзаць густая, шэрая плынь людзей. Абарваных, збітых, знясіленых – глядзець страшна. Спераду, па баках і ззаду роўнымі шэрагамі акаляюць натоўп міліцыянты.

“Куды іх вядуць?” – спытаў Андрэй. “На стадыён “Дынама”, – адказаў яму нехта. – Там зрабілі часовы канцлагер. А потым, кажучь, адвязуць у Курапаты ці ў Трасцянец... А можа, і там, на стадыёне, адразу расстрэльваць пачнуць”. Андрэя скалануў жах. Няўжо і сапраўды адважацца на такое? А натоўп тым часам набліжаецца. Андрэй разглядвае зблізку, зусім зблізку, вочы ў вочы, спакутавання, счарнелыя ад голаду, холаду, пабояў і здэкаў твары... “Сыноч...” – шэпча жанчына побач і падае, губляе прытомнасць. Андрэй кідаецца да яе, падхоплівае, краем вока заўважае сярод арыштаваных ссінены твар Кастуся і... прачынаецца...

У пакоі не ціха. Ідзе размова, пачатак якой ён не чуў...

– ...Ніякая ўлада не варта нават слязінкі дзіцяці, не тое што крывінкі... – Андрэй пазнаў голас маладзейшага сантэхніка. А падтрымліваў размову ягоны намеснік:

– Ай, як здорава і дакладна ты перарабіў словы Дастаеўскага. Брава! Вельмі дакладна... Як кладзецца гэта на нашу сітуацыю...

– Ды што на нашу... Гэта сусветная ісціна. Але і сапраўды, у нас яна разумеецца па-асабліваму. Я вось не магу дараваць слёзы свайго сына, які прыйшоў са школы з сінякамі: аднакласнікі збілі яго за... мову. Кажучь: калгаснік, едзь у сваю вёску. А ўсё таму, што ў школе даўно няма роднай мовы, вынішчана пад карань, а ён на ёй прынцыпова размаўляе, бо і ў сям’і нашай так...

– Дзецям няпроста цяпер, нам усім няпроста. Так, гэта ёсць... Факт. І не толькі з прычыны зняважанай мовы. Мільён несправядлівасцей можна назваць. Хапае іх у нас цяпер. Тыя ж выбары, якіх няма... Але я хачу сказаць пра іншае: дзякуй Богу, сёння не трыццатыя гады мінулага стагоддзя. Тады людзі толькі вынырнулі з Першай сусветнай вайны, з грамадзянскай... Боль, несправядлівасць і дробны кошт жыцця былі ім знаёмыя... І жорсткасць успрымалі яны зусім па-іншаму. Не скажу, што ім было лягчэй. Але прывычней, мусіць, думаю я... Усё. Нават рэпрэсіі... А мы пражылі ўжо амаль семдзясят гадоў без вайны, і нам дарагое нашае маленькае шчасце. Мы баімся страціць яго. Тым болей, што ніколі мы так добра не жылі, як цяпер. Гэта вам скажучь не толькі пенсіянеры. Дык дзеля чаго рызыкаваць гэтым сваім адносным дабрабытцам, спакоем, нарэшце? Хоць бы і за мову... А тое, што любое выказванне незадавальнення пагражае непрыемнасцямі, ведае цяпер кожны. І любая твая непадобнасць да іншых – моўная ў тым ліку – таксама. Дык навошта вытыркацца? Каб страціць працу, трапіць у пастарунак, атрымаць дручком па рэбрах... Ці вось так – быць збітым аднакласнікамі, бо не такі, як яны.

– Я сказаў пра слязінку дзіцяці... А сам думаю цяпер: перамогі не тое, што без слёз, без той жа крыві не бывае. Уся гісторыя пра тое сведчыць. І найчасцей праліваецца кроў нявінных... Гэта факт. Як і тое, што робяць рэвалюцыі шчырыя і апантаныя, а карыстаюцца іх вынікамі падонкі... Ці не такі і наш прыклад, калі згадаць перабудову?

Але выснову ягоную ніхто не падхапіў, бо да размовы падключыўся старэйшы сантэхнік:

– Вось нарэшце хоць нехта чэсна сказаў: мы ніколі не жылі так добра, як цяпер. Паглядзіце, крамы поўныя. Купляй – не хачу. Не тое, што пры вашай перабудове... Ні талонаў табе сёння, ні чэргаў кіламетровых. Ёсць усё: ад

заморскай садавіны да любой тэхнікі. Без чаргі. Абы грошы. Успомніце, як стаялі гадзінамі, калі “дэфіцыт” выкідвалі. Як вараную каўбасу хапалі адзін перад адным, а якога ананаса ці банана зусім не бачылі – толькі ў Маскве і купіць можна было...

– Каб жа якасць жыцця вымяралася толькі тым, што ў крамах ёсць усё...

– Ну хай сабе крамы поўныя прадуктаў... Але трымае людзей у хатах не гэта, а страх, звычайны страх, які пануе над усім, які пераўтварыўся ў монстра, што трымае ў сваіх жахлівых абдымках усё і ўсіх... Запаланіў галовы і розумы, раз’ядае душу... Страх... Страх... Страх...

“Страх... страх... страх...” – адгукнулася болем у Андрэвай галаве, нібы нехта малатком біў па ёй... – Ага, – здагадаўся ён, – дык вось адкуль тыя думкі пра страх, яны зусім не мае... То былі пачутыя скрозь дрымоту, скрозь сон размовы прысутных пра страх... Таму яны і былі такімі няпэўнымі, няпоўнымі, урыўкамі...

Спрэчка заціхла, але спаць, пэўна, нікому не хацелася. Камусьці, як Андрэю, перадрамалася ўжо. А камусьці, можа, і хацелася, але як тут заснеш: на падлозе ці ў крэсле, у чужой кватэры, сярод незнаёмых людзей... І нехта загаварыў зноў:

– Цяпер ноч. Усё роўна не спім. Давайце, я раскажу вам нешта сваё? Асабістае. Можа, хто задрэмле пад мой расказ, як пад казку. А кагосьці ён прымусіць і пра сябе пазней раскажаць... Раз мы тут загаварылі пра страх, дык і мая гісторыя будзе пра страх, перажыты ў дзяцінстве. Які не адпускае мяне праз усё жыццё. Чаму я хачу раскажаць вам той выпадак? Не ведаю. Магчыма, вось раскажу тут і вызвалюся ад яго... Думаю, у кожнага было штосьці падобнае, у кожнага ёсць сваё веданне страху і сваё меркаванне: што ён лічыць страхам, а што не... Калі яшчэ нехта раскажа нешта сваё – буду рады.

“Вось жа, як дзеці, – падумаў Андрэй, – ноч, цёмна, дык давайце раскажу перажыты страх. А потым вы раскажаце сваю страшылку: “...Чорная-чорная рука...” І гэтак далей. Але, з іншага боку, чым жа яшчэ можна заняцца, калі не спіцца. І пра што раскажаць, калі вакол абсалютна незнаёмыя людзі, сабраныя разам не па сваёй волі. Гэта нават не купэ вагона і тым болей не гатэль, дзе хоць нешта яднае людзей і дзе ведаюць, што ранкам разыдуцца і больш ніколі не ўбачацца...”

– Дык раскажаць?

– Траві... Усё адно няма чаго рабіць. А тут, – пазяхнуў, – глядзіш, і засну пад тваю байку.

Цёмна, не бачна, хто гаворыць. Андрэю здавалася, што ён усіх мог пазнаць па голасе. Прынамсі, сваіх даўніх знаёмых і суседзяў. Ды і галасы тых, хто ўпершыню завітаў, таксама паспеў запомніць. Ажно не. Цемра забірала не толькі твары, але і галасы рабіла падобнымі. Найперш па інтанацыях, нотках і нават тэмбры. Раўняла ўсіх і ва ўзросце. Даўно ён заўважыў, што з гадамі голас у людзей амаль не змяняецца. Асабліва, калі размаўляеш па тэлефоне і не бачыш твар. Нібыта і не прайшло са знаёмства дваццаць ці трыццаць гадоў... Так было і ў цемры. Тым цікавей слухаць расповеды, якія сталі нічымі і разам усіхнімі. Андрэй мог разабраць хіба толькі хто гаворыць: мужчына ці жанчына. І тое не заўсёды, бо хвілінамі правальваўся ў свае думкі ці ў хваравітую дрымоту, паўсон, і тады выпадалі цэлыя кавалкі расповядаў.

Да таго ж цемра раўняла ўсіх і рабіла больш шчырымі і смелымі. Калі не бачыш таго, каму раскажваеш, дык нібыта і не раскажваеш нікому. А проста думаеш сам сабе...

– Ну дык слухайце... Пра гэта не любяць згадаць, але адразу пасля вайны, у 1947 годзе, на нашым Усходнім Палессі быў страшны неўраджай. Град у чэрвені пабіў усё, змяшаў з зямлёй – і жыта, і бульбу. Калгаснае і людское. У палях, на гародах суцэльнае месіва: ні травінкі жывой... Не дзіва, што пачаўся страшэнны голад. Бо вяскоўцы жылі тады не з заробкаў у калгасе, якія, дарэчы, выплочваліся за працадні раз на год і натурай: зернем, бульбай, і мала ў якіх гаспадарках давалі яшчэ і нейкія капейкі грашмыма. Таму не з заробкаў жылі, а з уласных сотак. Спадзяваліся толькі на іх ды на кароўку, у каго была. А тут – град... Голад, можа, быў і не такі, як некалі на Украіне ў 32-33 гадах, але адчувальны. Бацькі тады ратаваліся самі і сваіх дзетак ратавалі, як маглі. Я быў зусім хлапчуком. Дайце прыкіну... Ага, гадоў сем мне было, не болей... Але тады дзеці дарослелі, не, дакладней, самастойнелі значна раней, чым цяпер. Маё дзяцінства ўвогуле прыпала на вайну, дык пасля вызвалення, а нас вызвалілі позняй восенню сорок трэцяга году, лічы, з трох-чатырох гадоў я, як у нас казалі, серадольшы ў сям'і, бо перада мной было двое братоў, а за мной дзве сястры, дапамагаў бацькам чым мог. Але што я мог дапамагчы ў сітуацыі, калі і дарослыя апускалі рукі? Аказваецца, мог. Бацька дамовіўся з адным хутаранінам з Заходняй Беларусі – ажно пад Давыд-Гарадком, які голад амаль не зачапіў, каб той узяў мяне ў пастушкі да позняй восені. Выпраўляючы мяне на чужыну, усе плакалі. І я таксама. Але цяпер я разумею, чаму бацька так зрабіў: на заробкі мае ніхто не спадзяваўся, але была надзея, што хоць я там выжыву, ды і дома на адзін рот будзе меней. Хутаранін аказаўся сквапным, як і ўсе заходнікі. Карміў увечары, а на дзень даваў мне пляшку малака і скарынку хлеба. Праўда, дома я і такога не бачыў бы. Але чаму я гэта раскажваю? Нейкім днём пасвіў я кароў у лесе за колькі кіламетраў ад хутара. І так заелі мяне вошы, што я зняў кашулю, расклаў на пні і стаў іх біць палкаю. Буйныя, напітыя – во хто не галадаў... Каровы адышліся, толькі чуваць было, як патрэскаюць яны паблізу галлём, чапляючы яго бакамі, рагамі. Заняты сваёй справай, я і не заўважыў, як з-за дрэваў выйшлі да мяне трое мужчынаў. Не ведаю, колькі яны моўчкі стаялі каля мяне і назіралі за маёю “працаю”, пакуль я не адчуў, што нехта побач ёсць. Мо хвіліну стаялі, а мо й болей... Азірнуўся, убачыў іх і скалануўся ў жаху. Вось кажуць: валасы дыбам сталі. Не паверыце, але я адчуў, як падымаюцца мае валасы на галаве ад страху. Мужчыны былі ўзброеныя, ва ўсіх трох на грудзях віселі аўтаматы. Нямецкія, пазнаў я, бо бачыў іх не раз за вайну. Рукі кожнага ляжалі паўзверх аўтаматаў, і ў постацях мужчынаў адчувалася нейкая звышпупэўненасць і разам – спакой. Але страх мой не праходзіў. Чужынцы... А хто ж яшчэ будзе хадзіць па лесе са зброяй, як не чужыя? Я чуў неяк размову гаспадароў, што ў лясах хаваюцца нейкія бульбашы, і не толькі хаваюцца, але і нападаюць на чырвоных, забіваюць іх. Ага, заб'юць і мяне, каб нікому не сказаў, што бачыў іх, падумалася... Ад страху я сцяўся ўвесь, сабраўся ў камяк, меншы за той пень з кашуляй. “Хлопчык, у цябе ёсць што паесці?” – спытаў той, які стаяў бліжэй да мяне. Ага, быў яшчэ ранак, і я не паспеў з'есці свой “абед”. Я паказаў вачыма на торбачку ля пня. Той падняў яе, выхапіў пляшку з малаком, зубамі выцягнуў драўляны корак, магляннуўшы галавой, адкінуў яго – я вось цяпер раскажваю гэта і нібыта зноў перажываю, бо бачу ў цемры, як на яве – дык вось: адкінуў

корак і пачаў прагна піць, задраўшы галаву, толькі кадык ходзіць туды-сюды: коўць, коўць... Потым спыніўся. Зірнуў на мяне, відаць, зразумеў, што ў мяне больш нічога няма. Ага, спыніўся і вінавата паставіў недапітую пляшку на пень. Я, хоць і малы, але гэтую вінаватасць заўважыў. І мне стала смялей.

– Адкуль ты, хлопчык? – спытаў другі: не той, што піў.

Я задумаўся. Першаю мне згадалася мая далёкая радзіма. Але ці ведаюць яны яе. Відаць, не варта пра гэта казаць. Але адкуль я?

– Што маўчыш?

– Я з хутара. Недалёка тут. У гаспадара кароў пасу.

– А вёска ад вас далёка?

– Кіламетры два...

– Рускія салдаты ў вёсцы ёсць?

– Не бачыў... Я толькі тут, у лесе, і бываю. З раніцы да вечара. А ноччу яны баяцца да нас ехаць.

– Значыць, усё ж ёсць.

– Недзе ёсць, бо бываюць у нас удзень, гаспадар казаў... Але я не бачыў, бо цэлымі днямі тут, пры каровах.

– Ды што ты з ім гаворыш? – гэта трэці, старэйшы на выгляд, які стаяў далей і не падыходзіў. – Не скажа ён нічога. Давай, хутчэй разбірайся... Ды пойдзем.

Перажыўшы вайну ў нашай спаленай вёсцы, я адразу зразумеў, што ён мае на ўвазе за гэтым “хутчэй разбірайся”... І мне дужа захацелася жыць... Я заплакаў. Міжволі. Проста слёзы самі пацяклі з вачэй.

Двое адышліся, а трэці – той, што піў малако – застаўся каля мяне.

– Дзядзечка, я нікому не скажу, што вас бачыў, – пачаў я прасіцца, а сам вачэй не зводзіў з ягонага аўтамата: усё чакаў, зараз паверне рулю...

– Ну, ты хутка там?

– Зараз... – адгукнуўся сваім. А мне: – Бяжы, – шапнуў. Зусім малады яшчэ хлопец.

І я пабег. Ён стрэліў мне ўслед. Куля недзе побач прашапацела па лістоце. А я бег і бег, пакуль не ўляцеў на хутар. Было недалёка – кіламетры два.

Гаспадар стрэл чуў і адразу здагадаўся па мне, задыханым, што здарылася. Ведаў, хто па лясках ходзіць. Але яго больш турбавала, што з каровамі? Ці не забралі іх? Ці не прыстрэлілі якую і дзеляць цяпер на мяса... І злаваў на мяне, што пакінуў кароў. Я ж сядзеў і дрыжэў...

Калі ў познюю восень вярнуўся нарэшце дахаты, маці, згледзеўшы мяне, заплакала і доўга не магла супыніцца. “Што ж ты там такое перажыў, сыноч?” – пытала яна, а я не разумеў, адкуль яна даведалася і чаму не радуецца мне, а плача? І толькі потым даведаўся, калі ў люстэрка зірнуў: убачыла яна, што ў мяне, маленькага, сталі сівымі скроні. У школе потым далі мне мянушку “Сівы”, і яна са мной па сёння, хоць больш я не пасівеў, і ў свае немальны гады зусім не сівы. Апроч скроняў...

І тут Андрэй адключыўся. Заснуў? Не, хутчэй праваліўся ў сон ці ў стому, як у яміну. Зрэшты, адгэтуль так і прайшла ягоная ноч, між снамі і явай, якія перапляліся і зліліся ў адно. Сны праходзілі скрозь размовы і размовы ішлі скрозь сны... Правалы ў сон змянялі думкі, часам проста трызненне, а часам цалкам лагічныя... Калі Андрэй у чарговы раз прагнуўся – пачуў, што нехта іншы расказвае сваю гісторыю:

– ...і вось выгрузілі іх з цягніка і павялі... Дакладней, пагналі, як жывёлу. А холад, снег вышэй калена ў дарослых, не кажучы ўжо пра дзяцей. Не вельмі каб і разгонішся. Ногі першых грузнуць у снезе, як у балоце... А ўсе згаладалыя, знясіленыя за доўгую дарогу. Тры тыдні ў цягніку, у таварняку, як-ніяк. Амаль стоймя – па чарзе спалі. Пад вечар загналі ў нейкі лес, у тайгу, на паляну ў суцэльным ельніку – густым, дзікім, і сказалі: тут будзеце жыць і працаваць. Дзе? Сярод лесу? Як? Будуйце сабе баракі, адказалі. І сталі яны будаваць. Мужчыны. А жанчыны пачалі капаць нейкія ямы ў мёрзлай зямлі, каб хоць ад ветру сівернага схвацца. А есці ж няма чаго. Не даюць нават пайку якую, як у лагеры. Большасць сваё яшчэ ў вагонах усё паелі. І сталі прападаць малыя дзеці. Мне дзед расказваў, што яго схавала маці ў нейкай бакавой нары ў яміне. Яму было пяць гадоў. І ён усё разумеў. Сядзеў у той нары і дрыжэў. Не ад голаду і холаду нават. А проста баяўся, каб яго не знайшлі і не з’елі... Ён адзін і выжыў з усіх дзяцей, якіх прывезлі з Беларусі. Адзін!.. Выжыў, але як? – пытаўся ў самога сябе дзед. І не ведаў адказу... Што ён еў, хаваючыся ў той нары? Чым яго карміла маці і што ела сама? Ні травінкі ж вакол... Кара ды шышкі толькі. Як падумаю, казаў ён, страшна робіцца... І, дарэчы, да сваіх апошніх дзён ён не мог есці мяса. Нават кураціну, калі хворы быў і баба варыла яму. Я бачыў, як ванітавала яго, калі баба згатавала яму супчык, адвар з пеўня, і ён, не ведаючы, што там варылася мяса, сербануў лыжку...

– Што вы ўсё ці пра старое, а цяпер яшчэ і не пра сваё... – з нейкай гідлівасцю і злом перабіў таго, хто гаварыў, нехта з мужчынаў. – Нібыта сёння ні з кім нічога жахлівага не здараецца.

– Што праўда – страхаў хапае і цяпер. Але падобнага, дзякуй Богу, няма. Толькі не пагаджуся, што гэта тое, што забыць варта, як страшны сон. Гэта трэба ведаць, бо ў ім карані нашага страху... Я думаю, што ў любой іншай дзяржаве – не былой савецкай, вядома, – людзям дыхаецца вальней, бо там не было стагоддзяў запалохвання і жыцця ў страху. Не было раскулачвання, не было Курапатаў...

– Прычым тут гэта? Зноў пра Курапаты. Колькі можна... Заўсёды ад людзей патрабаваліся толькі пакора ды прыстасаванства. Прычым тут стагоддзі страху? Будзь лаяльным, не лезь у палітыку і жыві спакойна. Ніхто цябе не зачэпіць.

– Ніхто не зачэпіць... Таму так і жывем, што нікуды не лезем, усяго баімся. І дзяцей пужаючы вучым: будзь асцярожным, не кажы лішняга, маўчанне золата...

– А калі і ў які час было іначай? І дзе? А тут... тут заўсёды было так.

– Я вось не разумею, чым вам нашая дзяржава не дагадзіла. Захад хваліце. А вы ведаеце, што наручнікі Савецкаму Саюзу, у ГУЛаг, пастаўляліся з Захаду. Змагары за дэмакратыю ўмацоўвалі таталітарызм, бо тут не маглі выплавіць добры метал... Грошы, як кажуць, не пахнуць. Не ведаю, адкуль сёння дасылаюць у Беларусь наручнікі, але тое, што іх робяць не ў нас, дакладна...

– Ды не ў наручніках справа. Што ты размову пераводзіш на іншае. Якая розніца, дзе яны купляліся і купляюцца. Важна як і супраць каго выкарыстоўваюцца. Вось мне што бабуля расказвала...

І хоць размова пайшла не на начных спакойных, а на павышаных галасах,

Андрэй зноў праваліўся ў сон, так і не паслухаўшы, што там бабуля казала. Здавалася, на імгненне. А калі вынырнуў з дримоты, пачуў:

– ...служыў у арміі. Зрэшты, хто не служыў – усе служылі. І ўсе памятаюць твая першыя дні, калі стараслужачыя “знаёмяцца” з “маладымі”. І ўсе памятаюць, як, з якім жахам, чакалі гэтага моманту, начутыя з расповядаў ранейшых. Усе памятаюць той наструнены страх, які трэба было перажыць, каб нібыта стаць сваім сярод чужых... Але я не пра тое хацеў расказаць. Проста ўсплыло неяк, калі ўжо пра страх... Бо страх, ён розны бывае. Бывае сапраўдны, бывае прыдуманы. І які страшней – невядома... Расказаць я хачу пра аднаго хлопца, майго суседа па ложках, якому ліст з дому прыйшоў. Ён быў жанаты і атрымаў ліст ад жонкі. Просты ліст пра яе жыццё без яго. А прайшло ўсяго з паўгода, як мы ў войску. Нічога яна асаблівага там не напісала, адно толькі згадала, што была на дні нараджэння ў сяброўкі, іх агульнай знаёмай. І абмовілася, што танцавала там... Я ўбачыў змены ў ім, калі ён чытаў гэты ліст. Што за думкі пасяліліся ў яго галаве, ведаць тады я не мог, а вось тое, што змяніўся ён раптам у твары – заўважыў адразу. Нейк спахмурнеў, быццам хмара на яго апусцілася. Шэрым зрабіўся, пастарэў нібы. Я не стаў у яго нічога распытваць, а ён не ў першы дзень, а назаўтра, вырашыў сам выгаварыцца. “Пакуль я тут, – сказаў ён, – яна там...” – і замоўк. Што “яна там”, трэба было, ды і можна было здагадацца па ягоным голасе і твары... Але ён прадоўжыў дадумваць мне, што яна там робіць без яго, і з кім, і як “танцуе”... І за тыдзень счарнеў увесь ад думак. Карацей, давёў ён сябе гэтымі падазрэннямі і выдумкамі пра жонку да стану, што не мог ні есці, ні піць. Сумняваюся я, што там нешта было ў ягонае жонкі на тым дні нараджэнні. Ну танцавала з кім, ну і што... Ды не, я ўпэўнены, што нічога не было, а калі і было, ну дык і што... Усім хопіць. Вернешся і не заўважыш нічога. Але ён так узяў гэта сабе ў галаву, што чахнуў на вачах. “Пакуль я тут, – шаптаў ён ціха – я чуў, – яна там...” Самае дзіўнае, што ніхто з яго не паджартоўваў, хоць, ведаеце самі, у любым калектыве, тым больш армейскім, заўсёды знойдуцца твая, хто гатовы паздзекавацца з бліжняга. І вось аднойчы ранкам, ускочыўшы па камандзе “пад’ём”, я ўбачыў, што яго на ложку побач няма. Звычайна бакавым зрокам усё заўважаеш – а тут чагосьці не хапае: пустата... Знайшлі яго ў прыбіральных: павесіўся ноччу. Не вытрымаў надуманых падазрэнняў жонкі ў здрадзе... Надуманых, напрыдуманых... А вы кажаце, страх. Можна і без прычыны такога страху ў сабе нагнаць, што ў пятлю нізавошта завядзе...

Зноў Андрэй адключыўся і далейшы расповяд не пачуў. А калі прахапіўся, размова была пра іншае.

– ...у сямідзясятых гады. Я школьнік. Піянер. Гучыць горда. Наш атрад мае імя Паўліка Марозава. Пра тое, што вёска ягоная сібірская была населеная выхадцамі з Беларусі, тады не казалі, ды і няважна гэта было. Мне таксама хацелася подзвігаў. І вось падвярнуўся такі момант. Бацька мой быў камуністам, чым вельмі ганарыўся. Займаў ён невялікія пасады ў калгасе: то брыгадзёр, то загадчык фермы, але быў паважаным у вёсцы чалавекам. І хоць ужо прайшло пяцьдзясят гадоў савецкае ўлады, і, здавалася б, з вераю ў Бога камуністы пакончылі, у нашай вёсцы ўсё ж

трымаліся даўніх традыцый: малых дзяцей хрысцілі ў царкве і дзеля гэтага бралі хросных бацьку і маці – звычайна з сяброў, суседзяў ці проста паважаных людзей. Бацьку майго часта запрашалі быць хросным, і ён, хоць і дужа ганарыўся тым, што камуніст, не адмаўляў нікому. Чамусьці не лічыў гэта нейкай здрадай ідэалам. Якраз такі выпадак і здарыўся ў той час: пахрысціў ён дачку нашага суседа. Дамой прыйшоў п'яны, і нешта счাপіліся яны з мамай, і пабіў ён яе моцна. Дасталося і мне, калі кінуўся бараніць. Што мне цюкнула ў галаву, пэўна, падзвіг Паўліка Марозава натхніў, але вырашыў я яму адпомсціць. Напісаў ліст у раённую газету пра тое, што ў нашай вёсцы прытрымліваюцца рэлігійных забабонаў і нават камуністы бяруць удзел у даўно аджылых абрадах: дзяцей хрысцяць. І назваў свайго бацьку. Праз пару тыдняў у раёнцы была надрукаваная маленькая нататка – радкоў трыццаць, пад назвай “Член партыі хрысціць дзяцей”. Не скажу, што я быў упэўнены, што надрукуюць, але газету чакаў, і ўбачыў яе першым. Пачатковая радасць – журналіст, блін! – адразу ж перайшла ў жах: што цяпер будзе, калі ўбачыць газету бацька. Нататка была падпісана “наш селькор”, а не маім імем, але, як кажуць, на злодзеі і шапка гарыць: мне здавалася, што ўсе ведаюць, што гэта я напісаў. Газету я схаваў, каб бацька не бачыў, але справа ўжо была зробленая. Не з нашай газеты, нехта іншы сваю падсунуў, але бацька даведаўся пра тую нататку. Ды і як не даведацца, калі назаўтра яго выклікалі ў парткам. А праз тыдзень наладзілі партыйны сход, асуджэнне. Прыязджаў на яго бацюшка – поп з суседняй вёскі з нейкай вялізнай кнігай, дзе ўсе запісы робяцца, і пацвердзіў, што менавіта мой бацька хрысціў. Ды тут і даказваць нічога не трэба было. Усе ў вёсцы і без таго ведалі гэта. Думаю, і сакратар парткама таксама ведаў. Аднак калі пайшоў розгалас, трэба было прымаць меры. І з партыі бацьку выключылі. Перажываў ён страшна. І не раз я чуў, як казаў ён то маці, то самому сабе: “Якая ж поскудзь у газету напісала?” Я маўчаў... Не ведаю, якім чынам, праз якіх знаёмых, але бацька неяк патрапіў у рэдакцыю раёнкі ды пабачыў той ліст. І... пазнаў мой почырк. Спачатку не даў веры – дзіця нейкае напісала... Ці мала почыркаў падобных. А потым зразумеў, што зрабіў гэта я. Па ягоным вяртанні я трымаўся, як падпольшчык на допыце, і так і не прызнаўся, што маіх рук справа. Але бацька мне не паверыў – я гэта бачыў. Біць мяне не стаў, але... Я ж ведаў, што сталася з Паўлікам Марозавым за тое, што ён бацьку выдаў. І пачаліся ў мяне бяссонныя ночы. У страху вочы вялікія, кажуць. А мне так жыць хацелася... Ляжаў я, не спаў, прыслухоўваўся да таго, як у суседнім пакоі храпе бацька. І мне ўсё здавалася, што ён прыкідваецца і як толькі я засну, прыйдзе да мяне і задушыць падушкаю, нібыта я сам у сне захлынуўся... Толькі пад раніцу, калі пачынала ўжо віднець, і ўставала маці порацца па гаспадарцы, засынаў я ненадоўга. І давёў сябе за нейкі тыдзень да таго, што на ўроках спаў з расплюшчанымі вачыма. Стаў кепска вучыцца, з мяне пачалі здэкавацца і смяяцца аднакласнікі, заўважаючы моманты, калі я адключыўся. І я ўразумеў, што страх мой за жыццё да добра не давядзе. Чым так жыць, дык лепш памерці. І ў наступную ноч я лёг і адразу заснуў, маўляў, хай будзе, што будзе, хай душыць... Але ранкам прачнуўся як ні ў чым ні бывала. Жыву вось і па сёння. Жыве і мой бацька. Цяпер ужо як герой, пацярпелы ад камуністаў, бо за веру ў Бога быў з партыі выключаны...

Вочы самі заплюшчваюцца... Яшчэ адзін правал Андрэя ў сон і вяртанне ў цемру пакоя. Ціхі голас. Жаночы.

– ...а цёмна – вока выкалі... Іду, дрыжу. Навошта сюдой пайшла? Трэ было тудой, вакол... Вот кажучь, што ў чалавека ёсць прадчуванне, што бяда здарыцца. Так і ў мяне. Іду, дрыжу, бачу – наперадзе ліхтар. Цьмянаваты такі, але ўсё ж святло. Дай, думаю, дабягу да яго, перадыхну. Там ніхто чапаць не будзе на светлым. Дабегла – сэрца з грудзей вырываецца. І думка зноў адна і тая ж: навошта я сюдой пайшла? Больш ніколі і нізашто паркам дадому не пайду позна. Лепей абыду вакол горадам. Ага, дабегла да ліхтара, і тут з цемры да мяне выходзяць двое. Маладыя. Як па мне, дык амаль хлапчукі. Ну, па шаснаццаць ім. Мо па васямнаццаць. Самы ўзрост... І без слоў пад рукі мяне і ад ліхтара ў цень. Як п’яную. Божачкі! Я да таго разгубілася, страху на сябе ўжо да таго нагнала, што і не супраціўляюся. Толькі б не забілі, думаю. Хай цягнуць... А яны раптам... Адзін з іх раптам кажа: “Бачым, пётка, вам кепска. Дзе вы жывяце? Мы вас дадому завядзем...” І завялі. Вывелі з парку. І да пад’езду. А я ад страху і дзякуй ім сказаць не магу. Страху такога, як быў пад тым выратавальным, думалася, ліхтаром у парку, я ніколі не перажывала. Такая мая гісторыя, як успамін.

– А вось у нас было... Жанчына ішла праз парк. Надвечоркам. Да яе кінуліся трое. Схапілі за рукі і ногі ды панеслі ў кусты. Ведама дзеля чаго. Дык яна з пярэпалаху замест таго, каб галасіць “Ратуйце!”, як закрычыць “Ура-а-а!” Тыя трое кінулі яе ды ўцякаць... Спалохаліся, што на вар’ятку нарваліся...

Апошнія словы патанулі ў агульным смеху. А жанчына: “Вам абы жартачкі, а мне не да смеху тады...” Чутно было, што смяюцца і “госці”.

Зноў цемра сну і вяртанне...

– ...ёсць яшчэ вось такі страх. Не ведаю, праўда, ці прызнаеце вы яго за страх. Але раз пайшла такая размова, дык раскажу. Пасля школы я не змог адразу паступіць у інстытут – не здаў апошні экзамен, нямецкую мову. Дагэтуль не ведаю, ці то я сапраўды кепска адказваў, ці то мяне проста зарэзалі, каб даць магчымасць улезці камусьці іншаму. Хутчэй другое, але няважна цяпер. Дык вось, каб не пралайдакаваць год і зарабіць “стаж”, з якім лягчэй паступаць, я пайшоў працаваць на будоўлю. Рознарабочым ці падсобным, бо прафесіі, зразумела ж, не меў. Было нас у брыгадзе тынкоўшчыкаў чалавек восем. Апроч мяне, усе жанчыны. Рознага ўзросту, але сярод іх вылучалася адна, як па мне тады, дык жанчына – гадоў дваццаці трох. Надзя, звалі яе. Пры-го-жа-я... Не апісаць. Ну, прыгожая, і ўсё... Закахаўся я ў яе адразу. Ноччу прыснілася нават. Але была яна ўжо замужам і мела двух дзяцей. Красунь, ведаеце, у нас у мястэчках падбіраюць замуж адразу, часам, яшчэ са школы. Ды я не пра тое. Праз месяц маёй працы прыйшоў да нас майстар закрываць нарады. І кажа: калі ўгаворыце Надзю – так звалі тую жанчыну – каб мне дала, дык закрыву нарады па самаму вялікаму тарыфу... І што вы думаеце: старэйшыя з брыгады, жанчыны, адразу ж пачалі тую Надзю ўгаворваць: ды дай ты яму, што з цябе – убудзе... Я, зразумела, маўчаў. Што я мог казаць. Хіба прасіць яе, каб не падавалася... Але хто я такі... Што кіравала тымі, хто ўгаворваў? Вы скажаце – жаданне атрымаць больш грошай? Так, але не толькі. Жаданне дагадзіць начальству хоць такім чынам? Ужо бліжэй. Але не толькі. Я пачаў са страху, і вы падумаеце – страх перад начальствам? Так, страх. Але не нейкі канкрэтны – я так зразумеў потым...

І што вы думаеце? Угаварылі. Дала. Зачыніліся яны ў падсобцы, а мы ўсе сядзелі на дошках каля яе, і кожны нешта думаў, прыслухоўваючыся да таго, што робіцца там... Самае галоўнае, што калі потым выйшаў задаволены майстар і нібыта вінаватая, напачатку хаваючы вочы, Надзя, ніхто ні яе, ні яго не асуджаў. Ні тады, ні потым... Я менш чым праз месяц звольніўся, знайшоў іншую працу, і не ведаю, кожны месяц закрываліся нарады такім чынам ці толькі той раз. Хоць, зыходзячы са свайго цяперашняга вопыту, думаю, што адным разам не абышлося: апетыт прыходзіць падчас яды... Але як зразумець тую брыгаду, што ўгаворвала прыгожую жанчыну аддацца не дужа маладому і, скажу цяпер, знешне гідкаму і брыдкаму мужыку, што меў над імі нейкую ўладу, не ведаю... Тут, мусіць галоўнае якраз гэта: меў уладу. А ў нас прывыклі перасмыкацца перад тымі, хто мае ўладу, баючыся, што яны ўжывуць яе. Перасмыкацца і такім чынам “паважаць” іх. Адсюль і страх... Страх, які перарастае часам у павагу, а то і любоў... Страх перад маючымі ўладу, нават самую малую, мізэрную, ці не самы распаўсюджаны ў нас. Адзін каня не дасць соткі ўзараць, другі нарад не закрые, трэці... трэці дзяржавай кіруе... Не ведаю, навошта я раскажаў вам гэта, але той выпадак чамусьці часта ўспамінаецца, не забываецца і не дае спакою мне...

– Тут не трэба быць псіхолагам... Гэта таму, што ты хацеў апынуцца на месцы таго мужыка... Гы-гы-гы...

Чарговы правал у сон ці трызненне...

– ...Бачу, ніхто з вас не сядзеў не толькі ў цяперашняй турме, але і ў турме наогул. Таму і расказваеце пра нейкія смешныя “страхі”.

– Чаму смешныя?.. А ты што – сядзеў? Дык раскажы.

– І раскажу.

– Раскажы-раскажы.

– І раскажу... Блін, дасталі. Калі хто з вас быў калі-небудзь арыштаваны, то ведае, што ад першай хвіліны затрымання – няважна за што, нават калі невінаваты зусім – ты сабе не належыш. Кожны, самы дробны міліцыянткі над табою камандзір. Здзекі і прыніжэнне пачынаюцца з самага першага моманту. Мне, бо ведаў, што нявінны, было асабліва балюча гэта.

– А за што цябе пасадзілі... прабач, узялі.

– Не перабівай, раскажу. Дык вось – ад першай хвіліны там ты вінаваты. Вінаваты ўжо тым, што ты ёсць, што нарадзіўся некалі і дажыў да гэтага дня. Што трапіў туды. І з табой адпаведна сябе паводзяць. Не ўяўляю, і не магу ўявіць, як гэта адбывалася ў сталінскую пару, мусіць, яшчэ жахлівей. Бо тады дарогі назад ні ў кога не было. Альбо расстрэл, альбо лагер. Патрапіў, дык злачынца. Быў бы чалавек, а артыкул знойдзецца. Таму, людзі, можа і скараліся лёсу. У наш час шанец даказаць сваю невінаватасць, здавалася б, заўсёды ёсць. Так, прынамсі, здаецца. Таму некаторыя, у тым ліку і я, напачатку, усведамляючы сваю нявіннасць, і “выпендрываюцца”, даруйце за гэтае слова. Але іх хутка абломваюць. Метадаў мільён. І самы просты – запалохаць. Нашаму чалавеку, начутаму пра ГУЛаг ды экаў, начытанаму пра тое за часамі перабудовы, дастаткова сказаць: “Будзеш упірацца і гнаць няпраўду (а гэта азначае казаць не тое, што трэба “следчому”), дык мігам адправім у камеру да гомікаў, там цябе хутка перавыхаваюць”. І ўсё з матам. Ды яшчэ якім! Я нідзе столькі матаў не чуў, як там ад міліцыянтаў з немалымі званнямі. Адборных, калі так можна сказаць – вытанчаных. Майстры...

Пачуе гэта інтэлігенцік, і – паплыў. Бяры яго голымі рукамі, і ў тую камеру, якія, дарэчы, і праўда ёсць, тут следчы не хлусіць, садзіць не трэба.

– І што, усе прызнаюцца ў тым, чаго не рабілі?

– У тым і справа, што не ўсе адразу. Ёсць такія, што трываюць да апошняга.

– І што з імі?

– А з імі па поўнай... Асабліва, калі адчуваюць, што за чалавекам ніхто не стаіць, яму няма каму паскардзіцца і ніхто яго не абароніць. І тады застаецца адно: прызнацца ў тым, чаго не рабіў...

– Ну ты загнуў! Як гэта? Не можа такога быць.

– Можа, хлопцы, можа, я адзін такі выпадак ведаю. Вось у нас, у вёсцы, было. У краме ўкралі грошы. Сярод белага дня. Прадаўшчыца падрыхтавала выручку за тыдзень, пакінула ў каробцы на прылаўку – павінны былі прыехаць інкасатары, – а сама некуды адышла на хвілінку. Вярнулася – грошай няма: укралі ў адзін мірг... Выклікалі міліцыянтаў. Яны распыталі, хто быў у краме. І западозрылі нейкіх выпадковых пакупнікоў – гараджанаў. Што праездам былі. Заехалі па дарозе дамоў у краме вады купіць. Здагналі іх у горадзе за сотню кіламетраў ад нас, амаль пад Мінскам, цісканулі добра, і яны прызналіся, што ўкралі. Сталі выклікаць сведак, каб апазналі іх. Па павестцы вызвалі і аднаго нашага хлопца, які ў той час таксама ў краме быў. А ён перапалохаўся, што выклікаюць, прыйшоў у міліцыю і адразу следчаму прызнаўся, што гэта ён украў. Прывёў дамоў і паказаў, дзе грошы ўкрадзеныя ляжаць. Нават ужо і сваіх трохі рублёў да іх далажыў... На машыну, кажа, збіраў...

– А што з тымі гараджанамі было, якія ўжо прызналіся?

– Адпусцілі. І прабачэння не папрасілі.

– Ну, не дзіва, я не такога наслухаўся. Там, як вы ведаеце, калі пагаварыць, сядзяць толькі адны ні ў чым невінаватыя.

– А ты, прабач, па крымінальным артыкуле быў, ці за тое, што лаяўся матам, арыштавалі?

– Да крымінальнага, дзякуй Богу, не дайшло... А то не сядзеў бы тут з вамі.

– Дык а што за страх? Цябе што... табе што... табе таксама пагражалі, што... апусцяць...

– Ды перастаць... Дзякуй Богу, мінула мяне гэта. Але і таго, што набачыўся – хапіла. Я казаў пра псіхалагічны страх, пра ўціск. Але гэта на пачатку. Тых тваіх гараджанаў, відаць, псіхалагічна і зламалі.

– Ды не, казалі, білі іх доўга, пакуль прызналіся. Супрацьгаз надзявалі. Душылі. Хто ж так проста прызнаецца ў тым, чаго не рабіў.

– Тым больш... Калі білі. Гэта ў кіно толькі гестапаўцы б'юць, а ў жыцці...

– Білі?

– Шчэ як... Казалі, уся падлога ў крыві...

І тут пачуўся голас з варыўні:

– “Казалі”... Хто гэта вам казаў? Ну-ну, хопіць на ўладныя структуры паклёпнічаць. Разгаварыліся, блін.

Расказчык змоўк. За што сядзеў ён і ў чым быў ягоны страх, усе так і не даведаліся.

Бо тут з варыўні выйшаў адзін з “гасцей”. Выйшаў не каб прыпыніць размовы, а распавесці нешта сваё. Андрэй не пазнаў хто, аднак падумаў, што быў то Стрыжаны. Усе “госці” былі аднолькавымі знешне, як запалкі ў карабку, не дзіўна, што падобнымі былі і іхнія галасы.

– Мне сябар расказаў такі выпадак. Ён працаваў у адной фірме. Ахоўнікам. Кіраўнік у іх не быў гаспадаром, а выбіраўся з усіх – дэмакратычна. Гаспадар быў нібыта збоку, жыў недзе на Кіпры, і не ўмешваўся як быццам. Надыходзіў час перавыбараў... Але каму хочацца пакідаць пасаду, калі на ёй так добра. Задумаў кіраўнік змяніць статут фірмы. Сказана – зроблена. Змяніў пад сябе, каб можна было бясконца заставацца на чале. Некаторым гэта не спадабалася. З’явілася, так сказаць, апазіцыя. Унутры. З прыбліжаных. Знешня, з незадаволеных простых супрацоўнікаў, была і раней. Але то – шаўкі, хай гаўкаюць, а ўнутраная, з кіраўніцтва, якому таксама пакіраваць хочацца, то страшней. Гэта яна звычайна робіць перавароты ды рэвалюцыі, а не вуліца. Разумеў тое і начальнік. Як не разумець – столькі прыкладаў у сусветнай гісторыі. А па адукацыі ён якраз гісторык. І пачаліся ў нас дзіўныя знікненні. Першым прапаў кіраўнік аховы. Ён і быў найбольш небяспечным. Потым знік кіраўнік “выбарчай камісіі”. Далей раптоўна памёр у бальніцы асноўны канкурэнт – рэальны прэтэндэнт на месца кіраўніка. Прапала без следу колькі журналістаў, што надумалі раследваннем заняцца... На месцы зніклых прыходзілі іншыя “правераныя” асобы. Лаяльныя, як вы кажаце. Якія гэтыя месцы ніколі б не займелі, калі б жылі іх папярэднікі. Бо пустыя, тупыя. І на больш высокія, зразумела, прэтэндаваць пакуль не маглі. Словам, да наступных выбараў – альтэрнатывы не засталася. Толькі ён. І ніхто больш. І так не на адзін раз. І нешта канкурэнтаў яму не стала відаць... А куды падзеліся ягоныя апаненты, ведае толькі вецер у полі, хвалі азёрныя ды кроны высокіх-высокіх пушчанскіх дрэваў...

Усе выслухалі гэтую прыпавесць “госця” моўчкі. Асабліва ўразіла паэтычная канцоўка пра кроны высокіх дрэваў і вецер у полі. Ніхто ніяк не пракаментываў ягоны расповяд. Нават тыя, хто разгарачыўся ў папярэднім спрэчцы. Пэўна таму, што адразу было зразумела, якую фірму ён мае на ўвазе... Хто б сумняваўся, што гэта менавіта так і было насамрэч. Але навошта “госць” гэта расказаў? Няўжо веды ціснуць і таксама спаць не даюць? Што на яго найшло? Мо каб усіх яшчэ больш напалохаць? І ці не заложыць яго заўтра той другі, арыентаваны на “справядлівасць” калега?.. Зрэшты, а што ён такое сказаў? Дзясяткі фірм, сотні ў краіне, у якіх магло здарыцца нешта падобнае. Ды і не ад сябе расказваў, а нібыта пачутае ад сябра нейкага... А ўсім астатнім – прыклад: будзеце развязваць языкі, лясоў і вады ў нас на ўсіх хопіць.

Доўгае і гнятлівае маўчанне для Андрэя зноў перарасло ў сон...

Разбудзіў яго гуд пад вакном спальні. Не машыны, а натоўпу людзей. Андрэй падышоў, адкінуў штору... Унізе, на асфальтаванай сцяжыне, пад вокнамі кватэры сабраліся людзі – родныя і блізкія тых, каго тут трымаюць. Крычаць, хвалююцца, патрабуюць адпусціць. Андрэй бачыць усіх са сваёй працы, суседзяў, родных і шмат незнаёмых яму людзей... Бачыць, што прыйшлі нават ягоныя тата і мама, якія даўно памёрлі. Глядзяць, падняўшы вялікія вочы на вокны ягонай кватэры і ціха перагаворвацца. І нячутныя іхнія галасы зліваюцца ў суцэльны гул незадавальнення. А ззаду, пад дрэвамі, стаіць і назірае за ўсім начальнік фірмы, пра якога расказваў “госць”. Андрэй яго адразу пазнаў. Стаіць незаўважаны ўсімі і хітра так усміхаецца ў вусы. Убачыў Андрэя і паклікаў да сябе – галавой хітнуў: ідзі сюды. І Андрэй, бы

зачараваны, пайшоў да яго міма бацькоў, знаёмых і чужых людзей. І вось яны з ім ужо ў лазні. Так, у лазні, і Андрэй не здзіўляецца гэтаму. Яны не мыюцца, а сядзяць, захутаныя ў простыні... “Думаеш, гэта людзі ў нашай краіне несвабодныя, залежныя ад мяне? Не, зусім не – бо гэта я ў клетцы, а не яны... Я за кратамі, а яны на волі. Я не магу дазволіць сабе самага простага. Не магу пайсці ў краму, каб купіць ліманад і цукерак, як некалі ў дзяцінстве. Не магу проста прайсціся па горадзе, зайсці ў кавярню, як некалі ў малодасці... А я, верыш, вельмі сумую па тым часе і хацеў бы вярнуць яго. Хацеў бы, вельмі...” Андрэй глянуў на яго – не, слёз на вачах не было, але была такая ўсясветная туга, што міжволі стала шкада яго. Сапраўды, падумаў Андрэй, што там, у горадзе, чакае яго? Не, ну вядома, не смерць, якой ён так баіцца... Не... Бо навошта баяцца яе, смерці? Бо сапраўднай свабодай для чалавека – і ёсць смерць. Іншай свабоды ў нас няма. Толькі памёршы мы вызваляемся ад таго, што робіць нас несвабоднымі. Ад прыдуманых, навізаных нам ці ўзятых добраахвотна абавязкаў, ад страхав, якія суправаджаюць праз усё жыццё... Мы нараджаемся аднойчы, каб жыць вечна, жыць у сапраўднай свабодзе, але на жаль, мы не ведаем гэтага і не даведаемся, пакуль не памрэм... Таму і баімся смерці. Андрэй кажа гэта яму. “Так, – пагаджаецца ён, – свабода і смерць кроцаць побач скрозь усё нашае жыццё, і ў любы момант кожны можа зрабіць выбар быць вольным, альбо... жыць”. Ён узіраецца ў Андрэя, і Андрэй бачыць у ягоных вачах, што ў яго, Андрэя... выбару няма. “Ёсць рэчы, – кажа ён Андрэю, – якія можна ўбачыць толькі ўзняўшыся на гару і стоячы на ёй. Тым, хто знізу, ніколі іх не зразумець, колькі б яны ні разважалі пра слязінку дзіцяці... Але ў кожнага заўсёды ёсць выбар: быць на гары ці... Разумееш?” – “Так”, – адказвае Андрэй, хоць нічога не разумее. “Добра”, – кажа ён, падае Андрэю кубак і Андрэй заўважае – на дне кубка нешта варушыцца. Быццам рыбка плавае. “Не бойся, – кажа ён, – гэта і ёсць смерць... Што ты з ёю зробіш?” Андрэй здагадваецца, што яму трэба выпіць тое, што ў кубку. Але ж, ён казаў раней: у кожнага, у любы момант, ёсць выбар. Заўсёды ёсць выбар. “Што мне зрабіць? – думае Андрэй, – выплюхнуць ваду з рыбкай на траву? Перадаць кубак яму... Падзяліцца з ім... Выпіць аднаму...” – Андрэй пакутліва думае, і тут – смех скаланае ўсё вакол. Яго смех. Д’ябальскі смех... І Андрэй прачынаецца.

...Малодшы сантэхнік расказаў паказку. Усе рагочуць. Гучна. Нястрымна. Андрэй не чуў яе, і не ведае, з чаго яны смяюцца. Можна было здагадацца, што паказка была пра нейкага кіраўніка, лазню і рыбку, можа, і залатую, бо нехта колькі разоў паўтарыў скрозь смех гэтыя словы. Але ўсе ажно кашляюць ад смеху. І просяць сантэхніка расказаць яшчэ.

– Добра, – кажа ён, – вось вам яшчэ. Нібыта пра нашыя выбары. Датэрмінава-добраахвотныя. Паспрачаліся неяк Гарбачоў, Буш і Коль, ці можа кот есці гарчыцу? Не, кажа Буш. А Коль і Гарбачоў смяюцца: можа. Коль узяў самую смачную сасіску-франкфутэрку, намазаў гарчыцай і даў кату. Кот аб’еў месца, дзе гарчыцы не было, а далей не стаў есці. Коль тыркаў яго мордай у сасіску з гарчыцай: не есць... Смяецца Буш: ну што я казаў? Тады Гарбачоў узяў гарчыцу і намазаў кату пад хвостом. Кот як зараве, ды як кінецца вылізваць гарчыцу... Вось так у нас заўсёды і ўсюды, кажа Гарбачоў: добраахвотна і з песнямі, на працу і на выбары... Свабода, блін, свабода...

Смех пачаўся яшчэ ад знаходлівасці Гарбачова, а далей выбухнуў так, што, здавалася, вокны павылятаюць. І гучней за ўсіх рагаталі на варыўні.

Андрэй амаль не слухаў размовы ў суседнім пакоі. І показка не падалася яму смешнай. Ён яшчэ не выйшаў з таго сну. Пад уражаннем ад яго зноў нахлынулі думкі. Не звязаныя між сабой...

...Мы прывыклі жыць у няволі. Вызвалілі раба, а ён не ўмее жыць самастойна, ён хоча вярнуцца назад да гаспадара, дзе ўсё было зразумела, дзе меў ён гарантаваны кавалак хлеба і дзе яму не трэба было думаць пра заўтрашні дзень. Тое ж і ў нас, і з намі цяпер... Вызвалілі нас, зрабілі свабоднымі, а аказалася, мы не ўмеем карыстацца свабодай. Нам больш звыклае рабства. Мы не ўмеем самастойна думаць, самастойна жыць. Нам трэба, каб намі кіравалі. Рабства ўжо настолькі прарасло ў нашых душах, што цягне назад. У нейкія аб'яднанні. У СССР. Нехта называе тое прыгожым словам "настальгія". Але гэта няпраўда, нас проста цягне туды, дзе было ўсё зразумела, раскладзена па палічках. Адпрацуеш на заводзе дзесяць-дваццаць гадоў, пажывеш у інтэрнаце і атрымаеш кватэру. А хто сёння табе кватэру дасць?..

...Чалавек страціў свабоду тады, калі пачаў аб'ядноўвацца ў сем'і, роды, плямёны... Навошта было гэта рабіць? Жыць у грамадстве і быць вольным ад яго сапраўды немажліва. Глупства... Немагчыма, недасягальна. Хочаш не хочаш, непазбежна абрасцеш абавязкамі перад... перад кім заўгодна, хоць перад сваімі, хоць перад чужымі... А таму, людзі, кінце марыць пра свабоду, яе няма, ніколі не было ў вас і не будзе...

...Свабода для ўсіх – міф. Ліса і заяц, воўк і авечка, багаты і бедны, узброены і бяззбройны пакуль існуе гэты свет будуць разумець свабоду па-свойму. Бо твая асабістая свабода – гэта найчасцей несвабода іншых. Прырода зрабіла людзей і звяроў няроўнымі, роўнасці няма, адсюль няма і свабоды... Іначай не бывае... Рабства ніколі не знікала з планеты Зямля. І ніколі не знікне. Сёння за рабоў у чалавека тэхніка. Заўтра чалавек стане рабом тэхнікі... Ды ўжо і ёсць...

...Найвышэйшае шчасце для чалавека – свабода. Такая, якая часам бывае толькі ў дзяцінстве. Калі ты прачнешся раніцай і не ведаеш, чым заняцца. Можна ўсё даступнае табе. Але што? Што рабіць? Ты ляжыш, лена думаеш, і нічога – нічога! – не робиш...

...Тыя ж, хто наймацней крычыць, патрабуючы свабоды, і ідзе паперадзе на шэрагі амапаўцаў, размахваючы палкамі, найчасцей правакатары. Імі кіруе не жаданне свабоды, а імкненне выслужыцца перад гаспадаром, які зрабіў іх несвабоднымі. Але самы несвабодны той, хто прыгнятае іншых. Як гэта ні дзіўна, але часам рабы бываюць больш вольнымі, чым іхнія гаспадары. Бо можна быць вольным і ў турме і не быць свабодным нават седзячы на троне...

...Свабода не ёсць магчымасць нічога не рабіць, а толькі піць ды гуляць, як думаюць некаторыя... Свабода – гэта праца, праца, праца – любімая праца...

...Свабоду нельга купіць ні за якія грошы. Хіба – на нейкі час, за які расплоціцца непазбежна яшчэ большай несвабодай...

...Адзіотны чалавек на бязлюдным востраве не свабодны і не вольны пакуль хоча вярнуцца да цывілізацыі...

...Мы свабодныя ў кожным імгненні жыцця і несвабодныя адразу за ім...

...Свабода – вечнае лета: тое чаго няма і ніколі не будзе ў нашых шыротах...

...Свабода – рака пад лёдам. Быццам і ёсць плынь, але недзе ўнізе, а пад нагамі яе няма. Усё роўна і гладка. І коўзка...

...Свабода – адзінотнае дрэва на даляглядзе, мы ідзем да яго, бясконца сумняваючыся: а раптам гэта міраж...

...Свабода – самая вялікая мана, самае вялікае глупства, прыдуманая чалавекам, бо яна недасягальная ў ідэале, як недасягальны любы ідэал...

...Свабода – вольнае неба, але не над табой, а ў табе самім... Хочаш быць свабодным – будзь ім...

...Свабода разнявольвае, але свабода і абавязвае. Без пачуцця свабоды чалавек не стаў бы чалавекам...

...Але – якім жа свабодным будзе апошні чалавек на планеце Зямля...

Калі Андрэй ранкам ачуўся і аглядзеўся, то ўбачыў, што ніхто ў суседнім пакоі не спіць. І жонкі побач няма. Яна там, з усімі. Невядома, ці спаў хто ў гэтую ноч апроч Андрэя. І ці спаў ён? Але гэта была самая доўгая ноч у ягоным жыцці...

Раніца

Надыход дня ўсе сустрэлі нявыспанымі і незадаволенымі. Хмурнымі, як і ранак за вакном. Прыйшла змена “гасцям”. З сабой яны прынеслі некалькі пакункаў з ежай. Сказалі, тут на паўтара мільёна рублёў і папрасілі сабраць грошы з усіх і аддаць. Значыць, ім і сапраўды яшчэ было важна, каб ніхто з кватэры не выходзіў. Але самім плаціць грошы за ежу? Калі сказалі пра гэта, абурывіўся стары сантэхнік:

– Во, блін, даюць! У турме хоць кормяць бясплатна, а тут плаці...

– Хто табе сказаў, што там бясплатна? Па выхадзе столькі заплціш і за сталаванне, і за “гатэль”, што мала не падасца... Гэта для рэцыдывістаў бясплатна, а “ворагам народу” за ўсё трэ плаціць.

Плаціць давялося Андрэю, бо, зразумела, амаль ні ў кога не было з сабой грошай. Зрэшты, пэўна ж, былі ў прадаўцоў посуду, напрыклад, ці ў цыганкі, у намесніка. Але яны сядзелі моўчкі, нібыта іх гэта не датычыла.

– Далярамі возьмеце? – спытаў Андрэй у “гасцей”. – Так вам будзе выгадней. Усё ж немалая сума, а то інфляцыя, пакуль сядзець будзем, усё з’есць.

Пятрова ці Сідарава – Андрэю ўжо было ўсё роўна, хто з іх хто і імёны ім ён не прыдумваў, – перакасіла ў злосці, ён зразумеў іронію Андрэя, калі той падаваў яму рублі.

*

– Была б мая воля, я ўсіх гэтых апазіцыянераў, якія толькі баламуцяць народ, паставіў бы да сценкі і расстраляў... – пачаў было стары сантэхнік і, ўбачыўшы рэакцыю большасці на ягоныя словы, замоўк.

Маўчанне працягвалася нядоўга.

– А што, – зноў загаварыў ён, – што вы так на мяне глядзіце? Разумны бунтаваць не пойдзе...

– Мне падаецца, ты, Грыша, сеў не ў тым пакоі, – сказаў ягоны калега, – табе трэба быць там, – і ён аднымі вачыма паказаў на варыўню. – Вось паглядзі на мяне. Уважліва паглядзі. Так... Я хадзіў на плошчу. Я апазіцыянер. Ты хочаш мяне расстраляць? Хочаш? Ну во... А там большасць такіх, як я.

Спытай, чаму я пайшоў на плошчу? Пайшоў, бо не магу я чакаць, калі тыя змены самі прыйдуць. Гэта ў народа, у чалавецтва часу наперадзе вечнасць. А ў мяне – адмераны час, маё жыццё, такое кароткае, як паглядзець. І я не хачу сваё жыццё змарнаваць тут і цяпер, пры гэтым... ладзе...

– А што я? Ды я нічога... Усе так гавораць. І па тэлевізары таксама.

– Справа ў тым, што якраз па тэлевізары і гавораць... Мазгі вам забіваюць лухтой. Няўжо ты не разумееш, што казаць так грэшна, што ніхто не мае права нікога забіваць? Тым болей, толькі за тое, што нехта думае іначай, чым ты.

Пачуўшы слова “грэшна”, падняла галаву распаўсюдніца Бібліі. Гэта была жанчына гадоў за сорок, сухенькая, падцягнутая, на галаве чорная хустка, падвязаная пад падбародкам. Нават знешне тыповая верніца. Яна страпанулася і, як гусыня, пацягнулася галавой да спрэчкі.

– Даруйце, я не ўмешваюся ў вашыя размовы, але ўсё, што вы тут кажаце, – грэх. І забіваць грэх, і паўставаць супраць улады грэх. Бо любая ўлада ад Бога.

– І што, гэта Бог даў таму, у каго ўлада, права распараджацца чужымі жыццямі, мілаваць ці забіваць? – перабіў яе намеснік.

– Забіваць няможна, гэта найвялікшы грэх. Грэх грахоў. Калі цябе пакрыўдзілі – падстаў другую шчаку. Палюбі ворага свайго, а не забівай. І не кідайце такімі словамі, бо нават гэта грэшна.

Слова “грэшна” спалохала і старэйшага сантэхніка, якога малодшы назваў Грышам. Ён зазіраўся нервова, шукаючы падтрымкі ў прысутных. Гандляры і цыганка маўчалі, суседзі Міша і Маша нешта абмяркоўвалі між сабой, а іншыя слухалі спрэчнікаў, але ў размову не ўлазілі. А маладзейшы сантэхнік, які прыйшоў першым і імя якога Андрэй дагэтуль не ведаў, адчуў, што перахапіў ініцыятыву.

– Займелі моду: ледзь што – расстрэл, забіць... Няўжо мала нарастрэльвалі, назабівалі... Нашая краіна адзіная ў Еўропе, дзе ёсць смяротнае пакаранне. І выконваецца рэгулярна. Ніхто не пазбаўлены памылка. Тым болей – судовая сістэма. Але пасля смяротнага пакарання памылку не выправіш... Нявіннага забіць – няма больш страшнага граху. А палітычныя праціўнікі вінаватыя толькі ў тым, што яны думаюць іначай, што хочуць пераменаў у краіне, дык за гэта іх забіваць? Падумай, Грыша, сваімі курынымі мазгамі, перш чым так казаць.

– А я дык разумею яго... Грышу. Дастала ўсё... Колькі можна з-за невядома каго, з-за нейкага гора-героя сядзець тут? – сказаў Міша і ў злосці стукнуў кулаком па канапе, на якой паўпрылёт. – Праз тыдзень яшчэ не так загаловаць. Праз тыдзень мы адзін аднаго голымі рукамі...

Андрэй перастаў ужо здзіўляцца словам і выхадкам Мішы, хоць і не пазнаваў яго. Сусед, пасля таго як абмачыўся на парозе, змяняўся проста на вачах і раскрываўся ўсё па-новаму. І ці не ён гэта пра Паўліка Марозава расказваў? Вельмі падобна... Не ўзлюбіў Міша ад самага пачатку маладзейшага сантэхніка за нешта, таму і спрачаўся з ім ці трэба, ці не трэба.

– Вось згадвалі тут пра сталінскія рэпрэсіі. Я падумаў – тады шмат хто жыў у камуналках. Пяць-шэсць сем’яў на адну кухню, на адну прыбіральню. Дык не здзіўна, што столькі даносаў на суседзяў было. І сапраўды: яшчэ трохі, і мы таксама адзін на аднаго кідацца будзем.

– А ўсё таму, што стабільнасць гэтая дастала. Свету з-за яе не відаць. Ні будучыні, ні перспектывы. Стабільнасць, а цэны растуць, а заробкі падаюць... Вось і выходзіць з сябе народ, вінаватых шукае. Толькі не там, дзе трэба.

– Што вы такое кажаце... Я слухаю вас і не разумею, што вам не падабаецца? Якіх такіх пераменаў захацелася... Стабільнасць вам папярок горла. А мяне асабіста ўсё задавальняе. Галоўнае, каб не было вайны...

– Блін! Якой вайны? Якой вайны!.. Наслухаюцца прапаганды. Вы што, з глуздоў з'ехалі? Якая можа быць вайна? З кім? Каму мы трэба?

– Як каму? Натаўцам.

– Якім, блін, натаўцам? Што ты вярзеш. Наглядзеліся тэлевізара... Ды яны больш за нас баяцца, каб мы самі не пачалі вайну і ў першы ж дзень у палон ім не здаліся. Як тыя клапы ў анекдоце...

– Вы не блытайце ўладу і дзяржаву. Абараняць сваю ўладу, сябе, зусім не значыць абараняць дзяржаву.

– Слушна! У нас якраз так і ёсць...

– Ай, ды перастаньце ўжо. Усё ў нас нармальна. Ды і прывыклі мы. Лепшага дык і не трэба.

– Прывыклі... Вось яно галоўнае слова – прывыклі! Чалавек такая жывёліна, якая да ўсяго прывыкае. А хутчэй за ўсё – да рабства... Абы не было вайны, блін...

– Не, ну вы перагінаеце палку... Ніколі беларусы так добра не жылі, як цяпер. Прызнайце хоць гэта. Я цяпер маю пенсію і яшчэ працу. Палову заробленага штомесяц магу адкласці. Грошы магу дзецям, унукам даць. У магазінах поўна ўсяго. Голаду няма. Ніколі раней так не было, нават пры Сталіне. Я пажыла і ведаю. Канечне ж, я буду галасаваць так, як скажуць па тэлевізары. Пакуль буду жыць, буду так галасаваць.

– Ага, і маладых за сабой у магілу цягнуць. А вы пра нас падумалі?

– Памаўчы, цётка ў нечым мае рацыю. Ніколі на гэтай зямлі не жылі ў спакоі ды сытасці. Бо ніколі не жылі самастойна. А цяпер хоць нейкая незалежнасць ды ёсць. Лепей жывем, бо не вывозяць ад нас усё нейкія заваёўнікі – няважна, блізкія ці далёкія.

– А каго гэта вы называеце заваёўнікамі? Ці не нас, рускіх? – гэта зноў загаварыў стары сантэхнік, яго скрыпучы голас Андрэй пазнаў. – Я живу тут сорок гадоў, а такога яшчэ не чуў.

– Не памятаю, хто сказаў, – адмахнуўся ад яго намеснік, – але думка яго мне падалася слушнай: немцы ніколі не даруюць габрэям Асвенцым... Так і расейцы ніколі не даруюць беларусам ды ўкраінцам іх незалежнасць.

– Нельга гэта параўноўваць: там халакост, там смерць толькі за тое, што ты габрэй...

– А тут за тое, што ты беларус, украінец... Так у трыццатых гадах было. Але няхай, сапраўды, нельга ваяваць, нельга забіваць. Аднак гэта – пакуль нельга. А што будзе, яшчэ невядома. Бо без крыві між братамі-славянамі не абыдзецца. Уся гісторыя пра гэта сведчыць.

– Прагназіст хрэнаў! Ты замоўкнеш? Хоціць бруд ліць... Выдумваць абы што.

– Я не прагназую і не лію бруд, я канстатую. Расія па-ранейшаму імперыя? Імперыя... А значыць, не супакоіцца, пакуль не застанецца ў межах Маскоўскай вобласці – у сваіх першапачатковых межах...

Пасля гэтых слоў стары сантэхнік кінуўся да намесніка. Ледзь да бойкі не дайшло: “госці” расцягнулі іх. А Андрэй у чарговы раз падзівіўся: ягоны намеснік аказаўся нечакана дужа смелым у выказваннях. Ды і ў дзеяннях таксама.

*

Андрэй паглядзеў на гадзіннік. Было ўсяго каля дванаццаці. А здаецца, ад раніцы паўжыцця прайшло. “Вось часта кажуць, – падумаў ён, – што час цяпер ляціць імкліва... Не пагаджуся. Гэта што маецца на ўвазе? Нашая заўсёдная мітусня ды беганіна ў мэце зарабіць хлеб надзённы? Можа быць. А калі зірнуць па іншаму, дык наадварот, у нас нібыта ўсё застыла і цягнецца, цягнецца марудна, як перагружаны цягнічок пад гару. Здаецца, усё вакол развіваецца імкліва. Яшчэ дзясятка гадоў таму мы не ведалі, што такое мабільнік, інтэрнэт, электронная пошта, сацыяльныя сеткі... Так. А ў нас што змянілася, апроч таго, што мы сталі карыстацца гэтымі прыладамі, гэтымі, як кажуць цяпер, гаджэтамі? У асабістым жыцці большасці, у палітыцы ў краіне – нічога. Гэтакі астравок тупасці пасярод свету. Дыктатура, кажаце? Яно то так. Але – размах не той. Паглядзіце расейскае тэлебачанне – там расказваюць, аж захліпаюцца ад захаплення, пра тое, што паспеў зрабіць за нейкіх дванаццаць гадоў Гітлер з Германіяй. Не толькі пра цудоўныя аўтабаны, але і пра сувязі нацыстаў з Тыбетам, іншапланецянамі, пра пошукі Гітлера і нямецкіх вучоных прарыву ў космас, у іншае вымярэнне. За нейкіх дванаццаць гадоў! А Сталін? Прыняў краіну з сахой, а пакінуў з атамнай бомбай... І ніхто не задумваецца нават гледзячы гэта: а ў нас, што ў нас? Пятнаццаць гадоў тапання на месцы ў лепшым выпадку. А па сутнасці – адступленне, вяртанне назад. У СССР. У імперскую Расію. І ўсё дэля чаго?.. Каб нехта адзін раскашаваў, а астатнія паслухмяна, дысцыплінавана, лаяльна – маўчалі?”

На працягу гэтых больш як сутак Андрэй амаль не ўмешваўся ў размовы. Яму больш цікава было назіраць, як паводзяць сябе іншыя. Для яго ўсё гэта было новым, нязвыклым. Бо ён не так часта бываў апошнім часам сярод людзей. Што было ў яго найперш: праца. У лабараторыі, загадчыкам якой Андрэй быў, у яго асобны кабінет. І там, ля кампутара, ён амаль увесь час адзін, апроч планёрак па панядзелках. Сяброў асаблівых не мае. Некалі па маладосці, яшчэ падчас студэнцтва, пазнаёміўся-зблізіўся з хлопцамі і дзяўчатамі з “Талакі”. Яму цікава было наведваць іх паседжанні, ладзіць разам святы – “Гуканне вясны”, “Купалле”... Гаварыць на мове, спяваць народныя песні. Карэнны мінчук, ён адчуваў сябе беларусам, дзякуючы бабулі і дзядулю, у якіх у вёсцы бываў штолета. А таму “Талака” стала аддушынай, вакном у новы свет, які яму падабаўся. Дарэчы, там ён пазнаёміўся і са сваёй будучай жонкай. Пасля, калі Беларусь стала незалежнай, Андрэй з галавой уехаў у сваю хімію, толькі зрэдзчы час хадзіў на мітынгі пратэсту, якія таксама пачалі паступова затухаць. З усіх ранейшых сяброў-галакоўцаў найцяснейшыя сувязі засталіся толькі з Кастусём К., які стаў праваабаронцам і адным з лідэраў апазіцыі.

Андрэй жыў у сваім свеце, і для яго хімічныя рэактывы былі больш рэальнымі, чым бабулька-бамжыха, пах якой ён чуў кожны вечар на лесвіцы, вяртаючыся дамоў з працы... Тэлевізар практычна не глядзеў. Інфармацыю пра свет і жыццё ў ім ды краіне чэрпаў з двух-трох сайтаў у інтэрнэце. А таму цяпер слухаў гэтыя спрэчкі ў пакоі, як неафіт, як чалавек, які вярнуўся на зямлю пасля працяглага палёту на Месяц ці Марс. Зрэшты, шмат, калі не большасць з таго, што гаварылася цяпер, казалася яго сябрамі некалі, гадоў дваццаць таму. І пра страх, які за савецкім часам быў не меншым, і пра свабоду, і пра выбары, і пра ўладу... Нічога не змянілася з часоў ягонай

маладосці. Нічога. Краіна нібыта закансервавалася... Нібыта і не было гэтых гадоў, якія яны пражылі не сказаць, каб у пакутах, але, мяркуючы па ўсім, дарэмна. І некалі давядзецца пачынаць усё спачатку. Амаль з нуля...

*

Ізноў кагосьці пацягнула на показкі. Каб крыху зняць узніклае было напружанне. Показкі былі старыя, савецкія. Але з новымі ноткамі ды адценнямі, з новымі адчуваннямі ды разуменнем... Нібыта новымі, а на самой справе – нязменнымі. Іх расказвалі па чарзе сантэхнік, Міша і намеснік – галоўныя героі гэтай немалой кампаніі. Адна з показак дужа падыходзіла да сітуацыі. Сітуёвіны, як сказаў сантэхнік:

– ...Двое ў камеры. Адзін сядзіць на нарах, а другі ходзіць з кута ў кут, усё супакоіцца не можа. Той, што сядзіць, кажа: паслухай, не нервуйся ты так: усё ж адносна... Хочаш, як фізік дакажу табе гэта? – Як? – Ну вось, што робіш цяпер? – Хаджу. – Гэта табе толькі здаецца, што ты ходзіш, а на самой справе ты сядзіш...

Усе мы сядзім. Сядзім у яме бязвылазна, бязглузда не гэтыя суткі, а пятнаццаць гадоў ужо. І яшчэ столькі, не менш, наперадзе. Дзеся чаго, навошта? Усё адносна... Мы нібыта жывем, рухаемся, спім, ядзім, кахаем, нервуемся... а насамрэч час даўно спыніўся на гэтай зямлі, а то і пачаў адкочвацца назад...

Показка чапляла показку, але нават рогат напрыканцы кожнай быў нейкім натужным – самотным, калі такім бывае смех.

*

Пятроў ці Сідараў зацікавіўся раптам, а што там у другім пакоі – дзіцячым. Там, за дзвярыма, увесь час цішыня, толькі дзяўчаты час ад часу выходзяць, каб “наведаць” прыбіральню. Пакінуў свайго “калегу” на варыўні, а сам пайшоў да моладзі. Зайшоў знянацку, без стуку ў дзверы, і ўбачыў на сталі не схаваны кампутар. Не паспелі дзяўчаты зрагаваць на ягоны ўваход...

Радасць ягоную Андрэй не бачыў, але пачуў. Усе пачулі. Так, пэўна, Геракл не радаваўся, калі ачысціў Аўгіевы стайні. Схапіўшы ноўтбук, ён тут жа паляцеў на варыўню да тэлефона і кінуўся дакладваць начальству...

О, гэта была песня! Песня шчаслівага салаўя, у якога ад радасці словы перастраюць у горле, і ён захліпаецца і глытае іх.

Выслужвацца і апускаць сваіх калегаў, якія не калегі і не сябры, а супернікі – гэтаму іх добра навучылі. Бо то быў не даклад пра знойдзены кампутар, а данос на сваіх папярэднікаў, якія не даглядзелі – не дабдзілі...

*

Пад абед прыйшоў Пузель з адным памочнікам. Прынеслі некалькі пакункаў ежы. Да Пузеля адразу кінуўся Андрэў намеснік.

– Колькі яшчэ нам тут сядзець? Колькі гэта будзе працягвацца? Мы разам адзін дзень, а ўжо ўсе перасварыліся. Мы ж не ў космасе – адпусціце нас.

– Колькі трэба, столькі і будзеце сядзець.

– Той, каго вы чакаеце, пэўна, даўно ўжо за мяжой, – падаў голас Міша.

– Па нашых звестках мяжу ён не перасякаў.

– І з Расіяй? Там жа мяжы няма.

– І з Расіяй. Гэта вам здаецца, што мяжы няма... І калі б ён засвяціўся дзе-небудзь там, расіяне нам адразу б яго... перадалі.

Тут умяшаўся адзін з “гасцей”:

– У іх кампутар быў. Мы толькі сёння знайшлі яго. Яны маглі ўсіх папярэдзіць... І таго таксама. Так што тут чакаць няма сэнсу. Сюды ён не прыйдзе.

– Сэнс заўсёды ёсць... Сідараў... Ці – Пятроў, цьфу... Сядзіце тут, пакуль не будзе загаду разысціся.

Пачуўшы гэта, да Пузеля падышоў старэйшы сантэхнік:

– Дык што, мы так і будзем усухамятку харчавацца? Мы ж за тыдзень страўнікі пасадзім.

– Сапраўды. У турме і то гарачае даюць, – падтрымаў яго малодшы калега.

– А ты быў там? – выгукнуў нехта.

– Быў. І не раз. Трэба было слухаць.

Пузель скарыстаў момант, каб не ўвязвацца ў размову, і выйшаў. А старэйшы сантэхнік настойваў:

– І як там?

– Табе цікава? Хочаш быць гатовым...

– Ты думаеш, нас усіх пасадзяць? За што?

– Было б за што – даўно б расстралялі... А так...

– Дык раскажвай. Не аднаму мне цікава. Усё роўна няма чаго рабіць.

– Вас цікавіць найперш, як кормяць? Ну, лепей, чым тут. Гэта вы і самі заўважылі: прынамсі, не ў сухамятку. А цяпер дык і лепей, чым я некалі ў студэнцтве харчаваўся. Ранкам бывае каша – пярлоўка там, грэчка... Люблю глядзець, як яна па талерцы распаўзаецца, расплываецца, дыхаючы парай, не раўнуючы як...

– Ды канчай ты ерунду травіць, тожа мне тэму знайшлі.

– А ў абед супчык ласкавы даюць... Лёгенькі такі супчык. Рыбны альбо...

– Цьфу ты, знайшоў чым хваліцца. Бачыў я тую сінюшную баланду – пустахлішча... Счас ад аднога ўспаміну вырве...

Мой намеснік кінуўся да маладзейшага сантэхніка і схапіў яго за грудкі. Аказваецца, гэта сантэхнік пра турму ноччу раскажваў. Але куды там намесніку было да здаровага, амаль двухметравага, калі падняўся ва ўвесь рост, сантэхніка. Да бойкі не дайшло, хоць усе з задавальненнем паназіралі б за ёй. Намеснік патрымаўся за кашулю сантэхніка і адышоў убок, а той з выглядам поўнае перавагі чынна сеў на крэсла.

Дзень

Незадавальненне між тым расло. Найперш сярод тых, хто лічыў сябе “невінаватым”, хто адчуваў сваю перавагу, бо галасаваў правільна. І не столькі да “гасцей” была скіраваная тая незадаволенасць, колькі да Андрэя, да гаспадара (ты ўва ўсім вінаваты, маўляў...), і да тых, хто яго падтрымліваў. Вельмі хутка – літаральна за суткі, усе ператварыліся ў ворагаў. Адчувалася гэта пакуль па позірках з-пад ілба ў бок Андрэя. Да справаў і дзеянняў пакуль не дайшло. Прычына была зразумелай: апроч аднадумцаў, былі тут і абсалютна выпадковыя людзі. Якіх таксама вырвалі з жыцця, парушылі іх планы. Родныя якіх не ведалі, дзе яны. І якіх палохала невядомасць: колькі яшчэ гэта будзе працягвацца? Калі і чым скончыцца? Добра, вы шукаеце злачынцу, але пры чым тут мы? Пытанне вісела ў паветры і рана ці позна павінна было прагучаць.

Першым пачаў абурацца стары сантэхнік. Праўда, абурэнне ягонае было больш падобным да просьбы адпусціць.

– А, уласна, чаму мы тут сядзім? – загаварыў ён ціха і нерашуча. – Чаму нас трымаюць тут? Можжа, мне хто-небудзь патлумачыць? – і, звяртаючыся да гасцей на варыўні: – Вам трэба, дык трымайце іх, ворагаў... А мы, чаму мы, тыя, хто заўсёды “за” і ніколі “супраць”, павінны сядзець? Адпусціце. Мы нікому нічога не скажам... Мы ж свае...

– Свой знайшоўся... Сядзі і не рыпайся.

– Я народны засядацель ужо дваццаць гадоў! Я са школы ў вашых памочніках – у народнай дружыне... За ўсё жыццё ні разу мяне не затрымлівалі... Нават па п’янаму дзелу... А тут – дажыўся... Вось зараз вазьму ды і пайду адсюль, што вы мне, старому, зробіце?!

– Пайдзі і пабачыш, што зробім... Сказана сядзець, і сядзі. Да асобага распараджэння.

Сантэхнік перакідваўся гэтымі словамі, седзячы на падлозе. Нават не падняўся, а проста павярнуў галаву да “гасцей”. Ад пачатку было відаць, што ён ні на што не спадзяваўся і сам нічога рабіць не будзе. Асабліва пасля словаў “да асобага распараджэння”. Але большасць гэтая перамоўка супакоіла: усё ж нейкая пэўнасць – “асобае распараджэнне”...

Зноў усталявалася, як Андрэю падалося, напружаная цішыня.

Скарыстаўшы момант, калі Андрэй пайшоў у прыбіральню, да “гасцей” падышоў ягоны намеснік. Калі Андрэй выйшаў, яго размова з “гасцямі” ўжо заканчвалася. Як зразумеў Андрэй – нічым. І тады намеснік вырашыў скарыстаць апошні козыр. Ціхім шэптам, які гучаў у напружанай цішыні так гучна, бы шкробат мышы ў начным пакоі, нахіліўшыся да вуха бліжэйшага “госця”, ён прашаптаў:

– ...Я Ясенін. Патэлефануйце Пал Палычу. Вы яго ведаеце... Скажыце, што Ясенін хоча з ім перагаварыць. Альбо дайце мне тэлефон, я сам набяру ягоны нумар.

“Ясенін”, – дзіўная мянушка, падумаў Андрэй, бо намеснік ягоны, здаецца, ніколі вершаў не пісаў. Хіба што – сапраўднае прозвішча ягонае было ў пэўным сэнсе літаратурна-пісьменніцкім, але зусім іншым.

– Ведаю такога. А што вы хочаце яму сказаць?

– Ды абрыдла. У гэтым сядзенні даўно няма ніякой логікі. Вы ж самі ўсё бачыце і разумееце. А ў мяне спраў мільён... Пал Палыч мяне адпусціць.

Здзіўлены “госць” з хвіліну маўчаў, мусіць, асэнсоўваючы сказанае, а потым горача зашаптаў намесніку:

– Што вы робіце? Навошта так паліцца? Як мы вас адпусцім? Аднаго... Адразу ўсе здагадаюцца. Разумею, што абрыдла. Але пацярпіце трохі. Пацярпіце! Мы і без званка што-небудзь прыдумаем.

Гэтую размову пачуў не толькі Андрэй, але, пэўна, большасць тых, хто быў у пакоі. Аднак усе, у тым ліку і Андрэй, зрабілі выгляд, што словы яе да іх не даляцелі. Пачутае ж Андрэя агаломшыла: “Дык вось, аказваецца, хто «засланы казачок», – падумаў ён. – Вось адкуль смеласць ды «шчырасць»... Што ж, дзякуй, буду ведаць... буду ведаць”.

“Ясенін”, угнуўшы галаву, слухмяна вярнуўся на сваё месца. Рацыю ён меў хоць бы ў тым, што сядзенне гэтае і засада гэтая даўно ўжо сталі абсурднымі.

*

Цішыня ўсё ж была ўмоўнай. Хоць сядзелі ўсе спакойна, чынна ўздоўж сценаў – нібыта на прыём да ўрача. Ці да тых “гасцей” на варывенцы. Але

калі Андрэй праходзіў па пакоі, з розных бакоў чуў ціхмяныя перамоўкі між суседзямі. Ужо не пра палітыку ці эканоміку, і не пра выбары. Звычайнае жыццё паступова брала верх.

– ...Не-е! Ключ на дваццаць два да імпартных не падыходзіць. Яны робяць меншага дыяметру – эканомяць...

– ...Бывае – сто тысяч дадуць, а бывае – ні рубля...

– ...Пытаю ў яе: у вас рэйтузы 54-га памеру ёсць? А яна мне: дзевачка, мы іх гадоў дваццаць ужо не прадаем... Дзевачка! На мяне! Як вам? Дык я яе за гэтую дзевачку...

– ...Як казаў Заратустра ў Ніцшэ – не змагайся са слабым, сам слабеі станеш, нават перамогшы, змагайся з моцным, набярэшся сілаў, нават прайграўшы...

– ...А яны мне дулю пад нос і да дзвярэй піхаюць! А яшчэ культурныя людзі: Саюз пісьменнікаў Беларусі на шыльдзе напісана...

– ...Ніколі не думаў, што вытрываю цэлыя суткі без кампутара і мабільніка...

– ...Мароз-ваёвода дазорам абходзіць уладанні свае... – гэта пра Андрэя, відаць, бо ён якраз праходзіў міма.

І тут нібыта прачнуліся, вярнуліся да сябе прадаўцы посуду. Яны паспрабавалі скарыстаць момант, што сабралася так шмат патэнцыйных пакупнікоў, і прарэкламаваць свой тавар. Але на іх адразу зацыкалі ўсе. І тады горапрадпрымальнікі пачалі скардзіцца на лёс і на тое, як душыць іх дзяржава.

– Раней мы па кватэрах не хадзілі. Быў у нас свой кіёск на рынку. Але задзяўбалі розныя праверкі ды прыдзіркі... Зачынілі.

– Нефіг скардзіцца. Душаць вас і правільна робяць, – асадзіў іх раззлаваны намеснік. – Бо вы ж хочаце купіць задарма, а прадаць утрыдорага. Калі менш за дзвесце працэнтаў не наварваеце, дык і бізнесу няма. Ведаю я вас. А не хацелі б, як на захадзе, за пяць працэнтаў прыбытку гандляваць? Не?

Чамусьці ніхто з ім не спрачаўся. Нават прадаўцы посуду. І Маша як калега іх не падтрымала.

*

Гадзіны ў дзве дня з дзіцячага пакоя раптам пачуўся невысказаны крык. Кароткі, рэзка абарваны, як ад спалоху. І адразу ж нешта цяжка і глуха гупнула недзе ўнізе. Праз імгненне здранцвення ўсе кінуліся да дзвярэй, утварыўшы ў іх корак. Андрэй падбег адным з першых і ўбачыў, што ля расчыненага вакна (расчыненага зімой? навошта? – пранеслася ў галаве) стаяць ягоная дачка і адна яе сяброўка, імя якой ён не ведаў: сяброўка ды сяброўка, і з жахам глядзяць у двор. Другой дзяўчыны не было відаць. Андрэй падбег да вакна. Унізе, на белым-белым снезе ляжала сяброўка дачкі. Андрэй здагадаўся адразу: ёй абрыдла сядзець тут і яна вырашыла цішком збегчы. Стаяла каля вакна і ўбачыла, што зусім блізка ад яго, літаральна ў паўметры, знаходзіцца пажарная лесвіца. Калі ўзлезці на падваконне, дык можна лёгка дацягнуцца да перакладзінаў і спустыцца ўніз. Расчыніла вакно, стала на яго, пацягнулася да лесвіцы, але падкаўзнулася, страціла раўнавагу і ўпала ўніз на скаваную марозам зямлю...

Праз хвілю ўсе, разам з “гасцямі”, былі на вуліцы каля дзяўчыны. Яна дыхала часценька і глядзела шырока расплюшчанымі вачыма. Ад яе ног па снезе, як па мокрай ваце, разыходзілася пляма крыві.

– Хуткую, выклікайце хуткую! – закрычаў нехта. І адзін з “гасцей” пабег у кватэру да тэлефона ці да мабільнікаў, якія горкай ляжалі на стале ў варыўні.

Дзяўчыну паднялі і аднеслі да бліжэйшае лаўкі, паклалі. Ногі ў яе відэавочна былі зламаныя. Прычым пераломы адкрытыя, бо калашыны набраклі крывёю, якая пачынала ўжо крапаць на дол. Дзяўчына не плакала, бо, пэўна, болю яшчэ не адчувала, а толькі здзіўлена разглядала ўсіх, быццам бачыла ўпершыню.

Прыехала “хуткая”. Забрала дзяўчыну. І ўсе, адным маўклівым натоўпам, адным панылым статкам вярнуліся ў кватэру. Усе... Усе! Нават суседзі Андрэя з верхняга паверха Міша і Маша не падняліся дамоў, а ціхмяна зайшлі разам з усімі ў кватэру. Ну, Андрэй з жонкай і дачкой прыйшлі дахаты, а астатнія? Чаму? Чаму вярнуліся? Навошта? Ніхто ж іх не прымушаў. І якая можа быць “канспірацыя” пасля таго, што здарылася?

На варыўні, на “свой пост”, селі “госці”. Астатнія расселіся па крэслах, фатэлях, на канапе, падлозе. Быццам нічога не адбылося. Але ж – адбылося! І з-за іх усіх. Аднолькава запалоханых, пакорных чужой волі. Што сядзелі паслухмяна, хоць маглі даўно абурыцца і разысціся. Разам з дзяўчатамі. Ранкам. Удзень. Тым болей цяпер. Пасля здарэння... Але ўсе сядзелі прыгаломшаныя, абьякавыя да свайго лёсу і будучыні. Толькі нехта раптам вымавіў словы, якія былі агульнай думкай:

– Бедная дзяўчынка... Бедная...

Сапраўды, бедная... Але толькі яна адна рызыкнула, адважылася вырвацца з бязглуздага, бяздумнага ўвязнення ў гэтай кватэры. Толькі яна адна. Няхай не адкрыта, не выйшла з пакоя насуперак усім і не пайшла да дзвярэй з горда ўзнятай галавой, а таемна. Што ж, шлях да волі ў кожнага асабісты і яна абрала свой... “Так, – падумаў Андрэй, – маладое пакаленне яны ўжо страцілі. І не дапамогуць вярнуць яго ніякія гульні ў адроджаныя “камсамолы”. Але – час ідзе, у краіне нічога не змяняецца, і моладзь пастаўленая перад выбарам: альбо з’езджаць з гэтай “кватэры” – “уцякаць праз вакно”, альбо заставацца тут і рабіць кар’еру. На жаль, з’езджаюць найчасцей лепшыя і адэкватныя, а застаюцца горшыя і прыстасаванцы. А таму... Не мае будучыні такая краіна. Не мае...”

Пад вечар, калі агульны пакой канчаткова ператварыўся ў турэмную камеру, калі ўсім ужо стала абсалютна абьякава, што і як будзе далей, у кватэру, дзверы якой не былі зачыненыя, раптам увайшоў Пузель з прасветленым тварам.

– Ну што, знайшоўся ваш сябар, – сказаў ён, звяртаючыся да ўсіх, нават да тых, хто таго “сябра” ніколі ў вочы не бачыў, – знайшоўся: у Польшчы па тэлевізары выступіў... – ён сказаў гэта з відочным задавальненнем, відаць, і яму самому абрыдла гэтае бяздумнае трыманне “засады”. – Прышла вам амністыя... Можаце разыходзіцца, – казырнуў і першым, не развітаўшыся, выйшаў з кватэры. За ім, кіўнуўшы галоўнамі, Андрэю падалося нават – вінавата, выйшлі ягоныя калегі.

– А-а-а... – хацеў нешта сказаць ім услед Міша, мусіць, пра даведкі на працу, але махнуў рукой, прапусціў наперад жонку і выйшаў.

За ім моўчкі пацягнуліся астатнія. Праз хвіліну ў пакоі засталіся толькі Андрэй з жонкай і дачкой ды закіслы турэмны пах, пакінуты дзясяткам людзей. Андрэй адразу ж кінуўся расчыняць вокны, каб пусціць свежае зі-

мовае, марознае, здаровае паветра. І яно ўварвалася ў кватэру разам з шумам вуліцы. Міжволі Андрэй вызірнуў на праспект. Беглі машыны, уваткнуўшыся ў каўняры ды шалікі, некуды сляшалі постаці і цені мінакоў. На прыпынку пад вакном спыніўся аўтобус, упусціў-выпусціў пасажыраў і, міргаючы па-варотнікам, рушыў далей. Нічога ў свеце не змянілася за гэтыя дзень, ноч і дзень. Нічога. Дакладней, усё вярнулася на кругі свае. Стабільнасць, блін...

Дачка між тым пайшла на варыўню, дзе “госці” пакінулі мабільнікі і кампутар. Пасля іх адыходу ўсе затрыманья разабралі свае тэлефоны, засталіся толькі Андрэевых сямейнікаў. Уздых расчаравання пачуўся адтуль: кампутара не было, на сталі ляжалі толькі два мабільнікі з трох. Нехта з прысутных скарыстаўся мітуснёй. “Ну вось, – міжволі падумаў Андрэй, – цыганка ўрэшце ўсё ж не дарэмна праседзела тут паўтара сутак...” Бо менавіта яна сыходзіла адной з апошніх, неяк падазрона затульваючыся і азіраючыся. Падумаў і адразу ж збянтэжана асёкся: на зэдліку за спінай дачкі ляжаў той самы кампутар – нехта, мусіць, пераклаў яго ў апошні момант.

Андрэй аглядзеў гасцёўню... І сэрца яго дрогнула – пакінулі пакой не ўсе. У куце, на фатэлі, прыкрытая коўдрай, нерухома паўляжала бабуля-бамжыха. Вочы заплюшчаныя і галава ненатуральна павернутая да столі. Рот прыадкрыты, як на паўслове. Быццам бы спіць... Быццам бы? Ці?... Няўжо?... Падобна... не дыхае? Не можа быць!.. Толькі гэтага не хапала... Але чаму яна не прагнулася ад гармідару, які ўсчаўся, калі пачуўся той адчайны крык дзяўчыны? І на вуліцу не выходзіла... Не ачулася і потым, калі Пузель аб’явіў, што ўсім можна разыходзіцца, і ў пакоі ўзняўся радасны тупат ды грукат?

Андрэй стаяў у нерашучасці: як падысці да бабулі? Стаяў і не адважваўся зрушыць. А раптам?.. Не хацелася і думаць пра тое... Але што рабіць?

Бабулька не варушылася, і дыхання яе Андрэй не заўважаў. За гэтыя паўтара сутак ён не пачуў ад яе ніводнага слова, ні адное скаргі ці просьбы. Яна так і праседзела ціхенька ў куце. Пад коўдрай, каб прыбіць трохі пахі... Ці слухала яна тых размовы? Ці ела разам з усімі? Ці выходзіла разам з усімі на вуліцу? Андрэй нават не памятаў, ці хадзіла яна ў прыбіральню... Моўчкі праседзела ўвесь час? І во... памерла?.. О, Госпадзе Божа мой!

Андрэй маленькімі асцярожлівымі крокамі падышоў да бабулі, крануў яе за плячо і пачуў ціхае пасопванне.

Бабулька спала.

Бабулька спала... І цяпер здавалася яна зусім не страшнай бамжыхай, як падумалася спачатку, а малым заснулым дзіцём, якое стамілася ад размоваў дарослых. І хай недзе ў свеце адбываюцца рэвалюцыі ці эвалюцыі, плошчы ці майданы, войны ці палёты на Месяц і Марс, яна будзе спаць...

...Яна будзе спаць. І нішто, і ніхто яе не разбудзіць. Бо толькі тут і толькі цяпер яна адчула сябе абароненай. Няма побач сына – п’яніцы і гвалтаўніка. Няма клопату, як пракарміцца. Ёсць цяпло і спакой. Ёй так добра, быццам яна і сапраўды памерла. Што яшчэ трэба для шчасця?

Што яшчэ трэба для шчасця?

